

PAMÁTKY ARCHEOLOGICKÉ

CIX / 2018

PEER-REVIEWED
OPEN ACCESS
JOURNAL

FOUNDED 1854

Editor

Michal ERNÉE, ernee@arup.cas.cz

Editorial Board

Miroslav BÁRTA, Martin BARTELHEIM, François BERTEMES, Miroslav DOBEŠ, Eduard DROBERJAR, Václav FURMÁNEK, Martin JEŽEK, Petr KOČÁR, Martin KUNA, Michal LUTOVSKÝ, Karel NOVÁČEK, Rudolf PROCHÁZKA, Lubor SMEJTEK, Petr ŠKRDLA, Jaroslav TEJRAL, Martin TOMÁŠEK, Peter TREBSCHÉ

Technical Editor

Ivana HERGLOVÁ, herglova@arup.cas.cz

Type-setting, Layout

Agama® poly-grafický ateliér, s. r. o., Na Výši 424/4, 150 00 Praha 5, Czech Republic, agama@agamaart.cz

Cover design Michal ERNÉE

Print

RAIN TISKÁRNA, s. r. o., Czech Republic

Open Access since 2015 available for free on:

<http://www.arup.cas.cz/?cat=68>

<http://www.arup.cas.cz/?cat=68&lang=en>

The journal *Památky archeologické* is indexed and abstracted in *Arts and Humanities Citation Index®* (*Web of Science®*) by Thomson Scientific.

The journal *Památky archeologické* is also indexed or abstracted in *SCOPUS* (SJR 2016: 0,156), *ERIH PLUS*, *EBSCO* and *Ulrich's Periodicals Directory*.

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v. v. i.

Published by the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Prague, V. V. I.

Registrováno pod ev. č. MK E 4240

Redakce — Office: Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, tel.: +420 257 014 382, e-mail: pamatky@arup.cas.cz

Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá:

Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Knihovna, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, tel.: +420 257 014 415, +420 257 014 318, e-mail: knihovna@arup.cas.cz

Orders from abroad:

Mr. František Ochrana, LIBRARY, Letenská 4, Praha 1, CZ 118 01, Czech Republic, tel.: +420 257 014 415, e-mail: ochrana@arup.cas.cz

SUWECO CZ, s. r. o., Sestupná 153/11, Praha 6 - Liboc, CZ 162 00, Czech Republic, tel.: + 420 242 459 205, e-mail: suweco@suweco.cz

Toto číslo vyšlo v prosinci 2018 v nákladu 600 výtisků

ISSN 0031-0506 (Print)

ISBN 2570-9496 (Online)

© Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Prague, V. V. I.; Prague 2018

Obsah — Contents — Inhalt

Petr Neruda

- Settlement Strategies of Palaeolithic and Mesolithic Societies in north Moravia and Czech Silesia (Czech Republic) —
Sídlní strategie paleolitických a mezolitických populací severní Moravy a Českého Slezska (Česká republika) 5–36

Pavel Burgert — Katarína Kapustka — Zdeněk Beneš

- Zpracování bavorských deskovitých rohovců v neolitu na příkladu dílny ze sídliště kultury
s vypíchanou keramikou v Chotýši u Českého Brodu — The working of Bavarian tabular chert in the Neolithic based
on the example of the workshop from the Stroked Pottery culture settlement in Chotýš near the town of Český Brod 37–74

Mária Novotná — Martin Furman

- Bronzový depot z Belej-Dulíc, okres Martin a dvojramenné čakany karpatskej proveniencie —
Das Bronzedeptot aus Belá-Dulice, Bez. Martin und die Doppelarmknäufe karpätenländischen Ursprungs 75–96

Jaroslava Pavelková — Václav Furmánek

- Demografie popelnicových polí na Slovensku. Pohled antropologie a archeologie —
Demography of Urnfields in Slovakia. View of Anthropology and Archaeology 97–126

Alžběta Danielisová — Jan Kysela — Tomáš Mangel — René Kyselý — Jiří Militký

- Iron Age site in Žehuň, Central Bohemia. An open settlement with central functions —
Žehuň ve středních Čechách. Otevřené sídliště z doby laténské s centrální funkcí 127–178

Jiří Militký

- Celtic coins from the central site of Žehuň — Keltské mince z areálu centrálního sídliště v Žehuni 179–231

Luca Zavagno — Bülent Kızılduman

- A Countryside in Transition: The Galinoporni-Kaleburnu Plain (Cyprus) in the Passage from Late Antiquity
to the Early Middle Ages (ca. 600 – ca. 850) — Měnič se krajina: planina Galinoporni-Kaleburnu (SV Kypr)
na přechodu mezi pozdní antikou a raným středověkem (ca 600 – ca 850) 233–251

Recenze — Reviews — Rezensionen

Eva Lenneis /Hrsg./, Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten. Die frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich.

- Archäologie Niederösterreichs* (rec. Ivan Pavlů — Pavel Burgert) 253–255

Dragana Antonović, Kupferzeitliche Äxte und Beile in Serbien. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 27

- (rec. Miroslav Dobeš) 256–257

Zoja Benkovsky-Pivovarová — Bohuslav Chropovský, Grabfunde der frühen und der beginnenden Bronzezeit

- in der Westslowakei. *Archaeologica Slovaca Monographiae Studia*, Tomus XXI (rec. Markus Dürr) 258–260

Ludwig Wamser, Mauenheim und Barga. Zwei Grabhügelfelder der Hallstatt- und Frühlatènezeit

- aus dem nördlichen Hegau. *Forschungen und Berichte zur Archäologie in Baden-Württemberg* 2 (rec. Lucia Benediková) 260–266

Manuel Fernández-Götz — Holger Wendling — Katja Winger /eds./, Path to complexity. Centralisation

- and Urbanisation in Iron Age Europe (rec. Miloslav Chytráček) 267–268

Martin Ježek, Archaeology of touchstones. An introduction based on finds from Birka, Sweden (rec. Jan Kypta) 268–271

Bronzový depot z Belej-Dulíc, okres Martin a dvojramenné čakaný karpatskej proveniencie

Das Bronzedepot aus Belá-Dulice, Bez. Martin
und die Doppelarmknäufe karpätenländischen Ursprungs

Mária Novotná — Martin Furman

Předloženo redakci v září 2017, upravená verze v prosinci 2017

Náhodne objavený depot (r. 2014) v katastri obce ležal plytko pod kameňmi. Tvorí ho 7 dvojramenných čakanov, z nich len jeden je na ramenách zdobený. Rovnaké výrobné chyby svedčia o vzniku v jednej dielni, každý v inej forme. Napriek odlišnej veľkosti majú minimálny rozdiel v hmotnosti. Príspevok sa venuje ich karpatskej forme: typológii, rozšíreniu a datovaniu. Predstavujú symbolickú zbraň a atribút postavenia najskôr v sfére vojenstva. Najstaršie exempláre, ku ktorým patrí aj súbor z Belej sú datované do B D, najmladšie, považované za votívne predmety v miniatúrnom nekvalitnom vyhotovení sa nachádzajú v celkoch H A1 – H A2, resp. až H B1. Koncentrácia nasvedčuje na pôvod na území pilinskej kultúry na Slovensku a príľahlej časti Maďarska. Severným smerom sa šírili najmä na územie lužickej kultúry, v mladšom období (od H A) aj s predpokladanou miestnou výrobou.

Karpatská forma dvojramenných čakanov, typológia, význam, datovanie, včasné až stredné popolnicové polia

The bronze hoard from Belá-Dulice in the Martin district and two-arm-pickaxes of Carpathian provenance. The hoard randomly discovered in 2014 in the village of Belá-Dulice lay at a shallow depth below rocks. It is composed of seven two-arm-pickaxes, one of which is decorated on the head. The same production mistakes testify to their creation in a single workshop, each specimen in a different form. Despite differences in size, the differences in weight are minimal. The article discusses the typology, distribution and dating of the Carpathian pickaxes, as a symbolic weapon and an attribute of standing, most likely in the military sphere. The earliest specimens, including the corpus from Belá, are dated to B D; the latest, regarded as votive artefacts in miniature versions of low-quality, are dated to H A1 – H A2, or up to H B1. The concentration documents an origin from the territory of the Piliny culture in Slovakia and the adjacent part of Hungary. They spread to the north especially to the area of the Lusatian culture, and local production is also assumed in the later period (from H A).

Carpathian form of two-arm-pickaxes, typology, significance, Early and Middle Urnfield culture

1. Nálezové okolnosti

Koncom februára 2014 p. Ján Harmaniak z Necpál pri plnení pracovných povinností súvisiacich s údržbou lesa náhodne objavil súbor siedmich kusov dvojramenných čakanov. Ako v čestnom vyhlásení uvádza, oznámil ho až po tom, keď sa dozvedel, že ide o archeologický nález. V marci 2014 depot prostredníctvom p. Hanzlíka, kurátora necpalského múzea Notariátu získal Dr. M. Horňák, archeológ spoločnosti VIA MAGNA, s. r. o., ktorý spolu s nálezcom miesto navštívili. Dňa 24. marca 2014 sa nález dostal na Krajský pamiatkový úrad Žilina (ďalej len KPÚ Žilina). Pre získanie čo najpodrobnejších informácií o nálezových okolnostiach KPÚ Žilina inicioval dňa 2. apríla 2014 obhliadku miesta za účasti nálezcu a archeológov Považského múzea – Mgr. Andrei Slanej a Mgr. Jozefa Moravčíka (obr. 1).

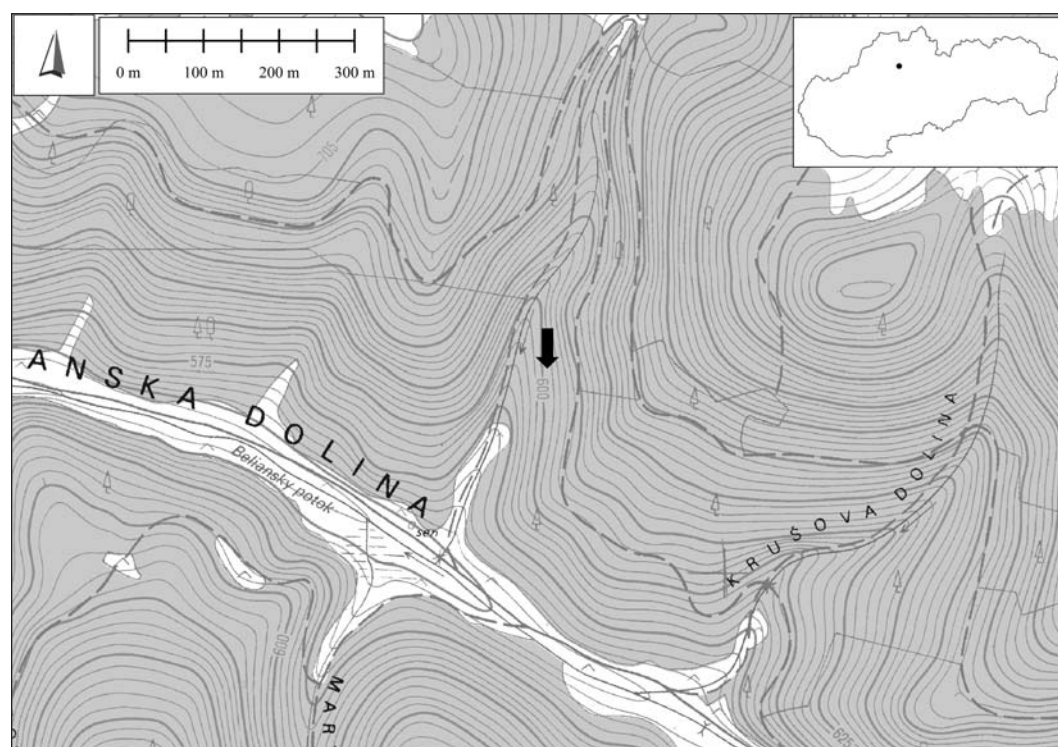
Poloha sa nachádza v katastrálnom území obce Belá, v bočnej vetve Belianskej doliny nazývanej Dolná Svinná. Ide o svah v súčasnosti zalesnený, so sklonom na západ. Miesto nálezu predstavuje miernu plošinku s výskytom početných kameňov rôznej veľkosti poras-

tených machom. Podľa nálezcu depot ležal plytko pod kamením, pričom časť ramena jedného z čakanov trčala zo zeme. Ako ďalej uviedol, všetkých sedem sa našlo spolu, časť nad, časť pod koreňom stromu. Keďže miesto sa nachádza v lesnom poraste, nebolo možné získať presné GPS súradnice. V bezprostrednom okolí, v okruhu cca sedem metrov boli zistené viaceré nevelké výkopy, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou súvisia s nelegálnou činnosťou detektoristov.

Počas obhliadky bol použitý detektor kovov so zámerom zistiť prípadné ďalšie kovové artefakty. Okrem centových mincí uložených nálezcom na mieste depotu, neboli objavené žiadne ďalšie kovové predmety ani v širšom okolí.

2. Archeologické zázemie náleziska

Oblasť západných výbežkov Veľkej Fatry zasahujúcich do Turčianskej kotliny je bohatá na archeologické náleziská. Prevažne ide o výšinné umelo opevnené sídliská

Obr. 1. Výsek mapy s vyznačeným miestom nálezu depotu (upravil Martin Furman). — **Abb. 1.** Kartenausschnitt mit markierter Fundstelle des Depots (Adaptation Martin Furman).

a priľahlé otvorené osady či praveké terasy. Z územia Belianskej doliny je evidovaných niekoľko archeologických lokalít. Vstup do doliny chránili po oboch stranách výšinné polohy. Zo severnej strany opevnenie pomenoval A. Petrovský-Šichman „Hrádok“¹. Obvod temena opevnenia chráni val. Na svahu od obce Belá opevnenie tvoria dve terasy. Keramika získaná z menovanej polohy patrí do staršej doby rímskej (Petrovský-Šichman 1965, 87). Z južnej strany vstup do doliny zabezpečovalo malé valové opevnenie nazývané „Hrádok dulický“. Ide o národnú kultúrnu pamiatku zapísanú v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 2196/1 (Zachar 2004a). V roku 2011 spoločnosť VIA MAGNA, s. r. o. realizovala na lokalite prvú etapu archeologického výskumu na vedecké a dokumentačné účely. Mikrosondážou na celej ploche hrádku s cieľom zistiť archeologický potenciál náleziska a jednou sondou v telese západného valu sa podarilo získať potrebný hnuťelný archeologický materiál, ktorý dovtedy z lokality absentoval. Zväčša ide o fragmenty keramiky, ktorú autori výskumnej dokumentácie M. Horňák, J. Zachar a V. Krištofová datujú do neskej doby laténskej – stupeň LT D1-2 (Horňák — Zachar — Krištofová 2011, 43).

Na južných výbežkoch Belianskej doliny sa nachádzajú ďalšie tri opevnenia. Východne od dulického hrádku je situované doposiaľ bližšie neskúmané menšie opevnenie na bezmennej polohe. Malý opevnený hrádok z obdobia púchovskej kultúry je tiež doložený v polohe Fiškálová (Horňák 2015, 41) s dvojitém valom nepravidelného oválu. Rozmerovo podobný hrádok so stopami po jednom vale v polohe „Hradište“ je zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 2208/1 ako národná kultúrna

pamiatka. J. Zachar (2004b) opisuje polohu ako homoľovitité vrcholové plateau s dvomi výškovými oddelenými terasami nepravidelného lichobežníkového pôdorysu s orientáciou východ-západ. Z polohy pochádza údajne keramický materiál púchovskej kultúry.

Nálezy z doby bronzovej sú známe priamo z obce Belá. Dňa 31. decembra 1942 Slovenské národné múzeum v Martine zaevidovalo do inventárneho denníka pod č. 278/42 obsah lužického hrobu I obsahujúceho črepy vázy, kosti a zlomky bronzových predmetov. Nálezy z Turčianskej Belej zachránil Peter Mendel, úradník SNM v Martine. V ten istý deň boli zapísané pod č. 279/42 črepy troch váz, kostí, úlomky bronzových predmetov a torzo nádoby z lužických žiarových hrobov II až IV. Nálezy poslali do múzea bratia Rufusovci z Turčianskej Belej (Archív SNM 1942, 42). Dňa 8. januára 1943, učiteľ evanjelickej ľudovej školy N. Podhradský daroval SNM v Martine črepy veľkej vázy s pozostatkami nedopálených kostí, hrnčiek na nôžkach so zvyškami kremácie nedospelého individua, šálku, zvyšky bronzových predmetov a torzo bronzovej ihlice z lužického pohrebiska. V prírastkovom denníku pod č. 2 je uvedený pôvod Belá-Turiec (Archív SNM 1943, 1). Dňa 24. apríla 1943 daroval J. Rufus nádobku z lužického pohrebiska z Belej. Správa o náleze je uvedená v prírastkovom denníku z roku 1943 pod č. 87/43 (Archív SNM 1943, 13). Zrejme všetky pochádzajú z jedného pohrebiska narušeného stavebnou činnosťou v obci.

V polohe „Pod Háj“ A. Petrovský-Šichman našiel roku 1955 – na údolnej rovine medzi katolíckym kostolom a Dulicami pri výstavbe domov porušenú kultúrnu vrstvu s keramikou neskorohaľštatského rázu i slovanskú keramiku (Petrovský-Šichman 1965, 87).

Osídlenie z doby bronzovej je doložené v rámci sídliskového areálu v neďalekej Folkušovej a Necpaloch. Na

¹ Nazývaný tiež Beliansky hrádok.

terasovitom sídlisku vo vnútri opevnení Brotnica a Havrania skala leží ťažisko nálezov – rôzne zlomky bronzových predmetov (Pieta 2014, 130, obr. 5). Najviac nálezov patrí do neskoršej doby bronzovej, prípadne aj do staršej doby železnej (Pieta 2014, 134). Z polohy „Červený grúň“ najstaršie nálezy pochádzajú z mladšej doby bronzovej, no k významnejšiemu osídleniu lokality došlo na konci doby bronzovej a v staršej dobe halštatskej (Veliačik 2004, 69).

Mimoriadne zaujímavým čo do bohatstva bronzových depotov je hradisko na kopci Plešovica v Blatnici, vo výške 684 m. Prieskumom sa zistili prirodzené aj umelé terasy a val v smere východ–západ so vstupom do opevneného areálu. Nachádza sa necelých 10 km južne od náleziska bronzových dvojramenných čakanov z Belej. Na Plešovici sa viac rokov pohybovalo niekoľko skupín ilegálnych „hladačov“, ktorí za pomoci detektorov údajne našli viac než 40 hromadných nálezov bronzových predmetov (Veliačik 2004, 70). Počas prieskumu a na základe získaných informácií sa podarilo L. Veliačikovi približne lokalizovať polohu niektorých nálezov. Z miesta označeného na situačnej mape lokality ako 4 má pochádzať aj „depot zložený údajne z niekoľkých desiatok dvojramenných mlatov“ a oddelene aj iných predmetov z prvých dvoch stupňov mladšej doby bronzovej (B D – H A1).

V roku 2016 pri výkone štátnej správy na úseku ochrany archeologického dedičstva našiel M. Furman z Krajského pamiatkového úradu v Žiline v k. ú. obce Folkušová miniatúru bronzového dvojramenného čakana. Poloha sa nachádza pri ústí doliny Liesková, od náleziska depotu z Belej vzdialená 5,5 km vzdušnou čiarou. Pri rozširovaní lesných ciest v súvislosti s ťažbou kalamitného dreva, na čo upozornil občan Folkušovej p. M. Grenčner, bola zistená narušená súvislá kultúrna vrstva s prevažne črepovým materiálom datovaným od doby bronzovej až po obdobie púchovskej kultúry. Priamo v narušenom profile, cca 30 cm pod súčasným terénom ležal zmienený neúplný drobný exemplár dvojramenného čakana s poškodeným jedným ramenom. Ide o nekvalitný odlatok o váhe 7,55 g.

3. Opis nálezov

Depot obsahuje 7 dvojramenných čakanov, z nich šesť je nezdobených a iba jeden má na pleciah rytú výzdobu. Všetky patria k veľkým exemplárom s dodatočnou úpravou povrchu, najmä ramien hladením a leštením. Vzájomne sa od seba odlišujú okrem výzdoby jedného z nich len v detailoch, ktoré sú pri jednotlivých kusoch uvedené spolu s rozmermi a hmotnosťou. Všetky majú vysokú profilovanú tuľajku, na ktorú približne v strede nasadajú mierne dolu sklonené dlhé ramená kruhového prierezu, príp. sú pri koreni mierne sploštené asi ako dôsledok po odstraňovaní švov po dvojdielnej forme. Šesť nezdobených čakanov má ramená nerovnako ukončené: jedno má tupý hrot, druhé je rovné. Len zdobený exemplár (č. 5) má obidva konce ramien rovno odrezané. Horný koniec tuľajky zakončuje kruhový kotúč-terč v strede s prerazeným otvorom. Medzi ramenami je umiestnený obojstranný zaoblený alebo viac zahrotený trň. Na hornej i dolnej časti tuľajky sa nachádza spravidla nerovnaký počet plastických prstencov – rebier,

ktoré len výnimočne majú presekávaný okraj na exemplári s rytou výzdobou ramien. Zreteľné sú poškodenia, ktoré vznikli chybami pri odlievaní s nerovnomerne natečeným horúcim kovom do všetkých častí formy aj v dôsledku vzduchových bublín. Na väčšine sa defekty prejavili pri dolnom konci tuľajky (v miestach plastických rebier), aj s chýbajúcou časťou steny. Pretečenie kovu mimo negatív vidno na kotúči čakana č. 4. Celkom neodstránené zostali zvyšky kovu z otvoru na nalievanie na kotúči čakana č. 6.

Čakan 1 (obr. 2: 1; 4: 1a; 5: 1b) bez výzdoby (typ B). V hornej časti tuľajky má dva, v dolnej tri plastické prstence. Evidentné sú stopy po dodatočnej úprave povrchu pri odstraňovaní odlievacích švov po dvojdielnej forme. Defekty pri odlievaní sú zreteľné na hlavici a pri dolnom konci tuľajky.

Váha: 573 g, maximálna šírka ramien: 25,5 cm, výška: 10,1 cm.

Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: 14,3–15,2 cm, priemer horného otvoru: 11,2–12,1 cm.

Čakan 2 (obr. 2: 2; 4: 2a; 5: 2b) bez výzdoby (typ B). V hornej časti tuľajky s jedným, v dolnej s dvomi prstencami. Stopy po chybnom odleve na hlavici a pri konci tuľajky. Odstraňovanie švov je zreteľné na ramenách.

Váha: 572 g, maximálna šírka ramien: 26,8 cm, výška: 9,9 cm.

Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: 12,1–14,8 cm, priemer horného otvoru: 9,4 cm.

Čakan 3 (obr. 2: 3; 4: 3a; 5: 3b) bez výzdoby (typ AB?). Počet prstencov na tuľajke je rovnaký ako pri č. 1. Druhotná úprava povrchu brúsením a leštením je na hlavici a na ramenách. Sotva zreteľné stopy po presekávaní okraja zostali na spodnom prstenci.

Váha: 629 g, maximálna šírka ramien: 31,6 cm, výška: 9,5 cm.

Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: 12,8–13 cm, priemer horného otvoru: 8,2–8,9 cm.

Čakan 4 (obr. 2: 4; 4: 4a; 5: 4b) bez výzdoby (typ B). V hornej časti tuľajky sú umiestnené dva, v dolnej časti tri plastické prstence, v dôsledku defektného odlevu (nevhodná forma, alebo chybné spojenie obidvoch polovic) s chýbajúcou časťou pri dolnom konci tuľajky. Dodatočná úprava hladením a leštením je zreteľná na ramenách.

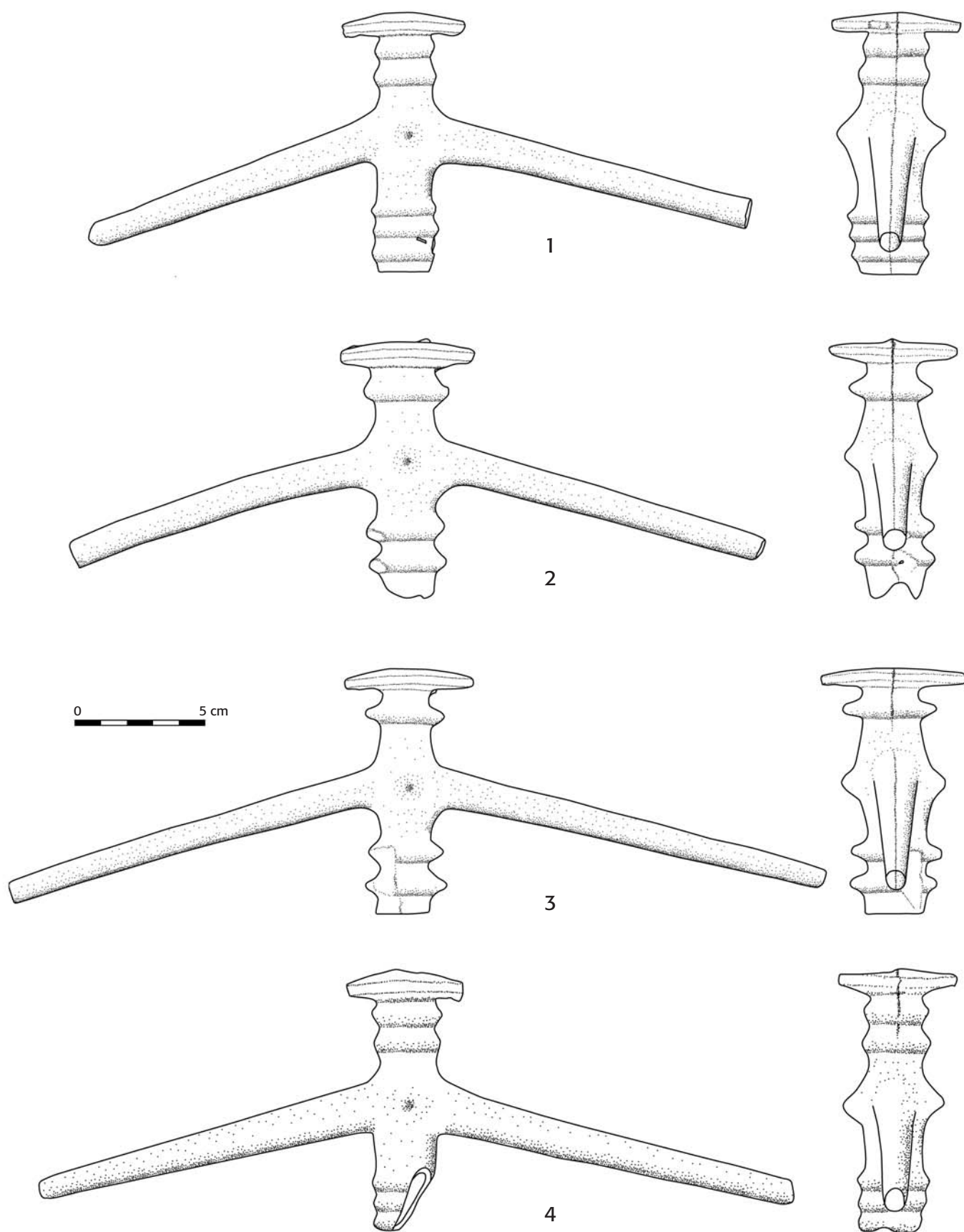
Váha: 594 g, maximálna šírka ramien: 29 cm, výška: 10,2 cm.

Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: cca 12 cm, priemer horného otvoru: 8,5–8,6 cm.

Čakan 5 (obr. 3: 5; 6: 5a; 7: 5b) s rytou výzdobou (typ A). V hornej časti má jeden, v spodnej dva plastické prstence. Obidve ramená sú rovno „useknuté“. Úprava povrchu po odlíatí je viditeľná na hlavici a na ramenách. Výzdoba pozostáva zo štyroch zväzkov šikmých rýh na ramenách a presekávania okraja terčovitej hlavice a spodného prstenca tuľajky.

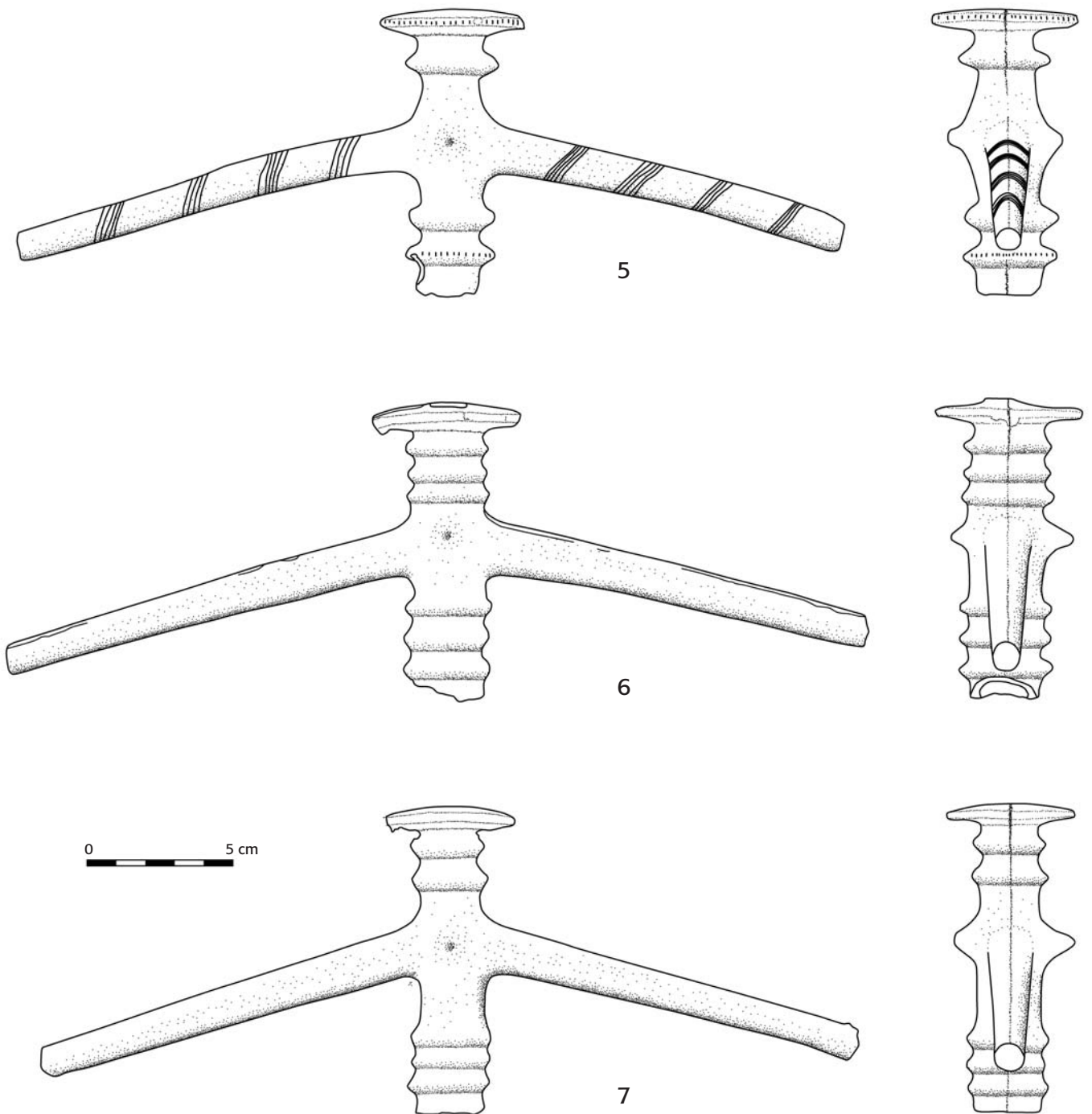
Váha: 598 g, maximálna šírka ramien: 28,3 cm, výška: 9,9 cm.

Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: 13,1–13,5 cm, priemer horného otvoru: 9,1–9,3 cm.

Obr. 2. Belá-Dulice. Depot, čakany 1–4 (kresba Martin Furman). — **Abb. 2.** Belá-Dulice. Depot, Doppelarmknäufe 1–4 (Zeichnung Martin Furman).

Obr. 3. Belá-Dulice. Depot, čakany 5–7 (kresba Martin Furman). — **Abb. 3.** Belá-Dulice. Depot, Doppelarmknäufe 5–7 (Zeichnung Martin Furman).

Čakan 6 (obr. 3: 6; 6: 6a; 7: 6b) bez výzdoby (typ B). Na obidvoch koncoch tuľajky má po troch plastických prstencoch. Pri odlievaní stopy po defektoch sú na hlavici, na ramenách a v spodnej časti tuľajky. Leštenie po odliatí evidentné na ramenách. Okraj kotúča pri hornom konci tuľajky poškodený.

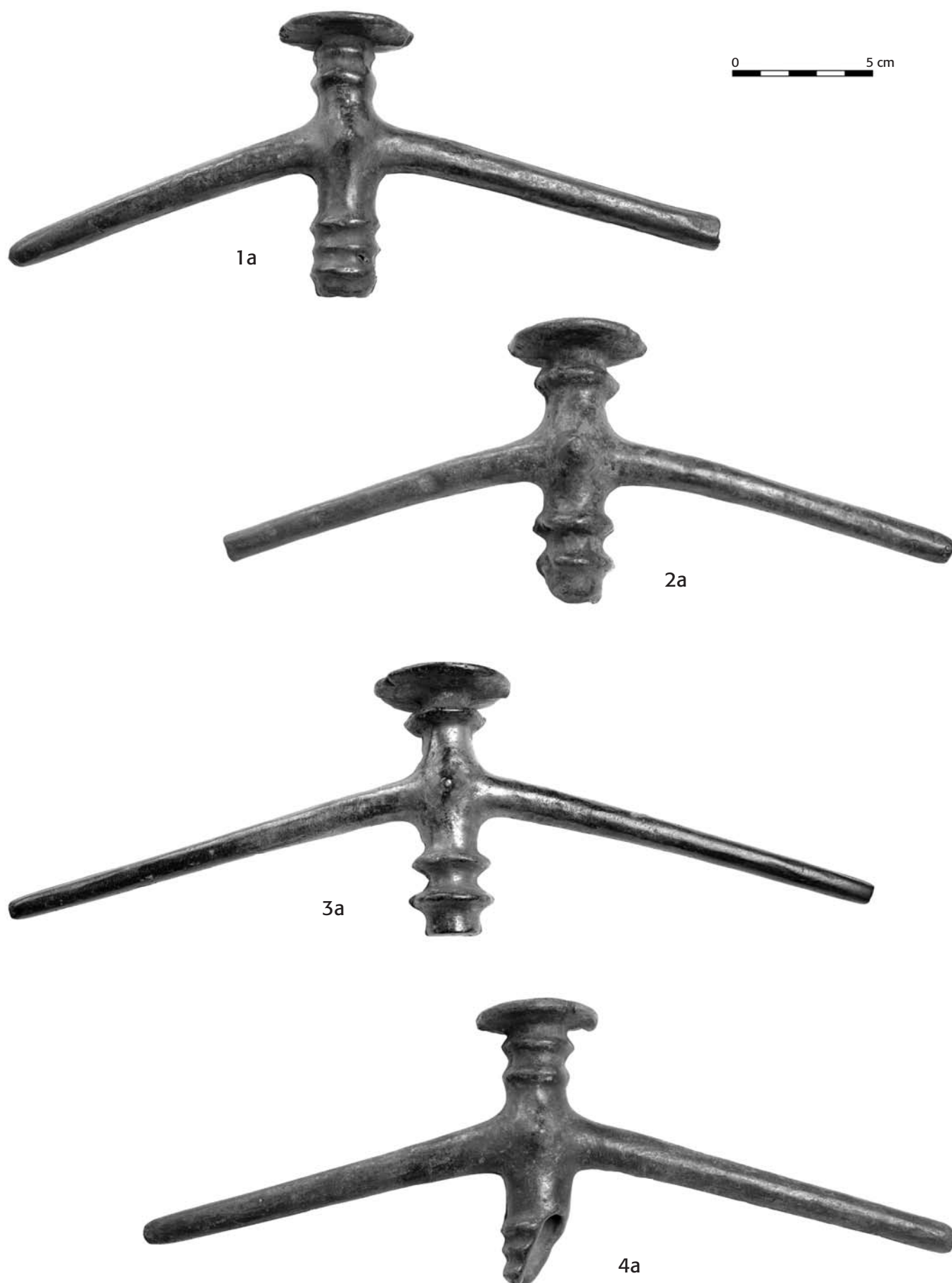
Váha: 600 g, maximálna šírka ramien: 29,6 cm, výška: 10,3 cm.

Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: cca 15,5–15,8 cm, priemer horného otvoru: 13–13,4 cm.

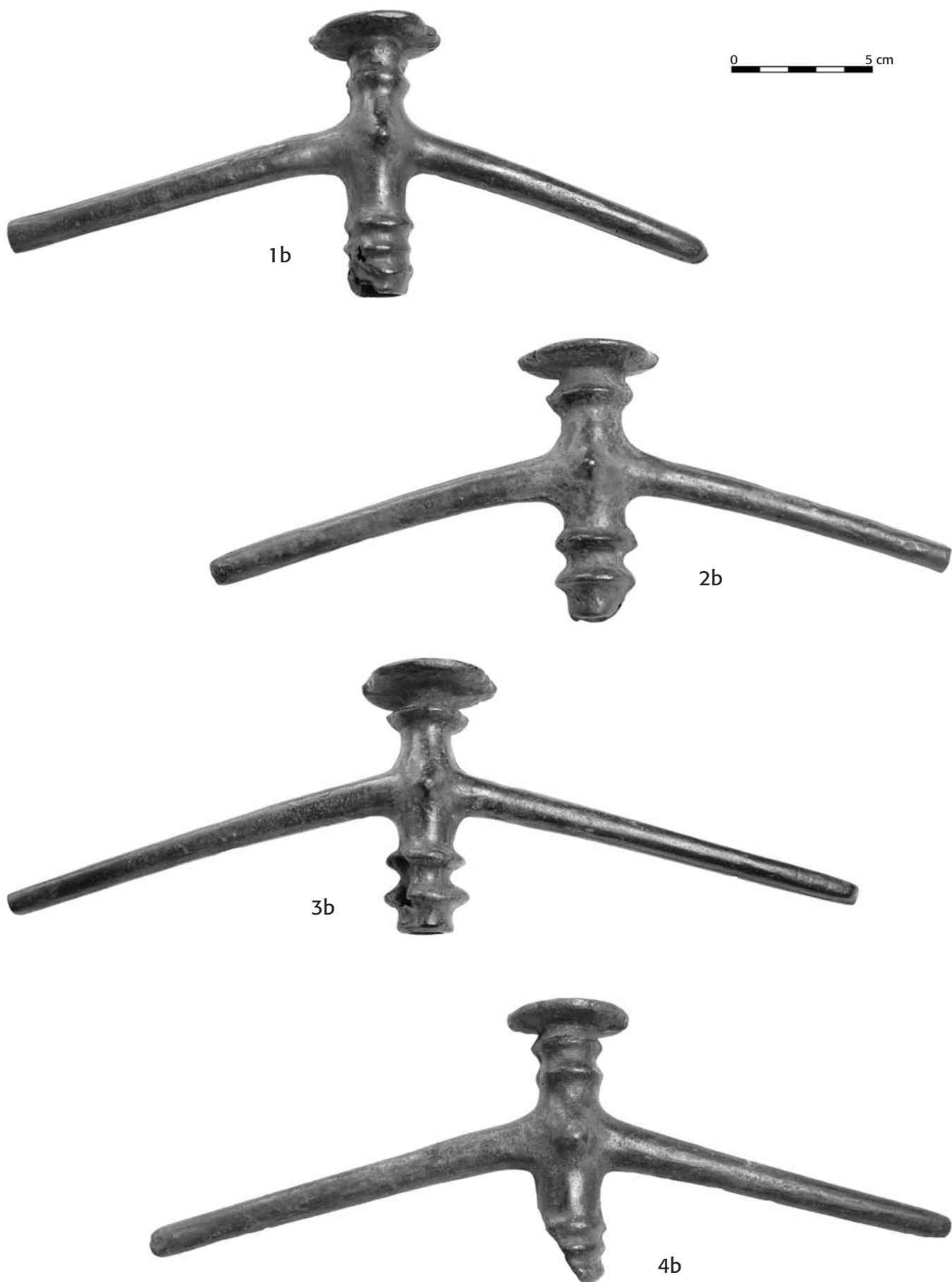
Čakan 7 (obr. 3: 7; 6: 7a; 7: 7b) bez výzdoby (typ B). V hornej časti tuľajky s dvomi, v dolnej časti s tromi plastickými prstencami. Nedostatky pri odlievaní vidno v nerovnakej hrúbke a nerovnostiach povrchu ramien. Sekundárna úprava je zreteľná na hlavici a ramenách.

Váha: 560 g, maximálna šírka ramien: 28,1 cm, výška: 10,5 cm.

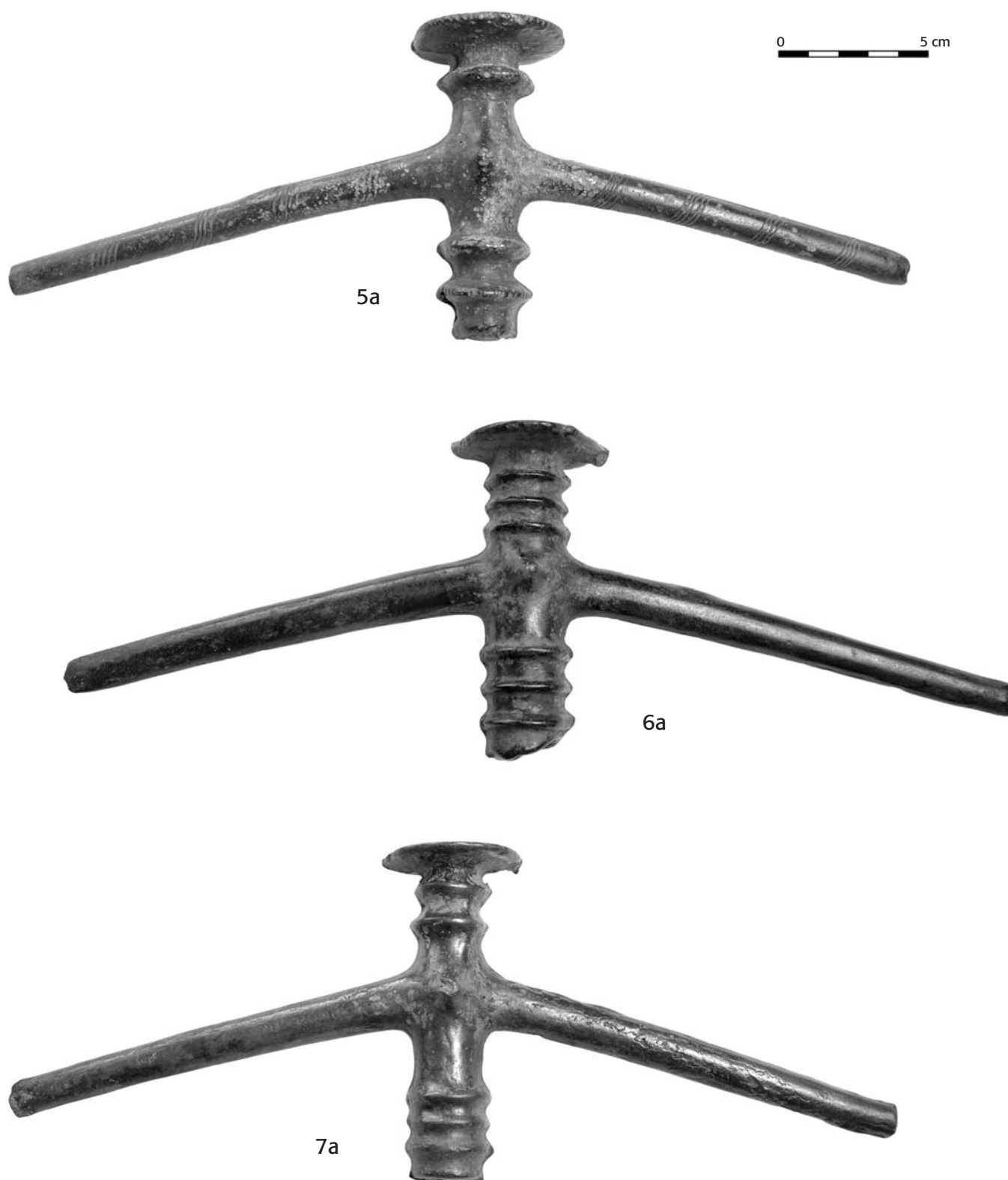
Otvor pre násadu zúžený: priemer dolného otvoru: cca 11,1–12,2 cm, priemer horného otvoru: 9,3–9,9 cm.

Obr. 4. Belá-Dulice. Depot, čakany 1a–4a (foto Peter Ledaj). — **Abb. 4.** Belá-Dulice. Depot, Doppelarmknäufe 1a–4a (Foto Peter Ledaj).

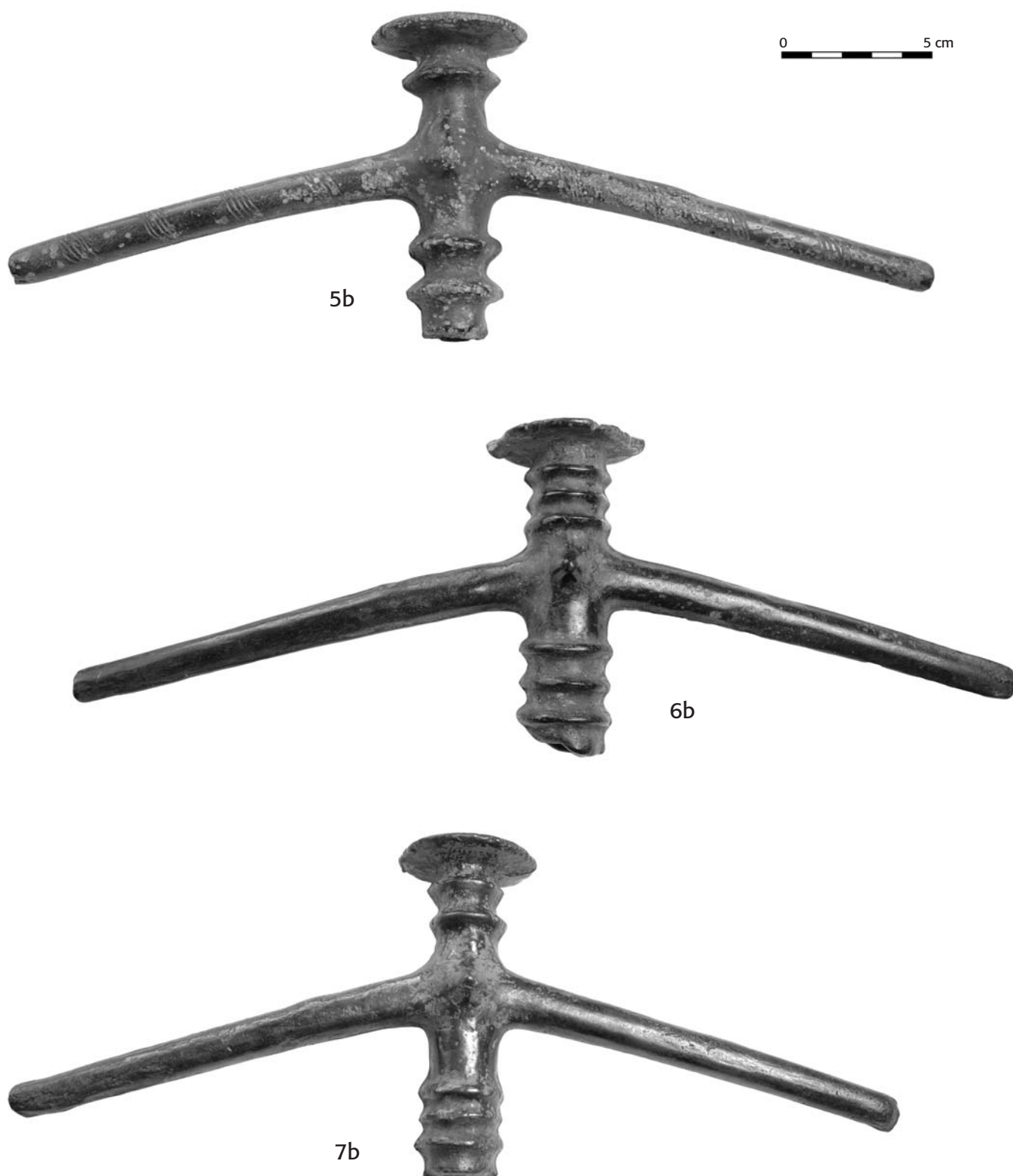
Obr. 5. Belá-Dulice. Depot, čakany 1b–4b (foto Peter Ledaj). — **Abb. 5.** Belá-Dulice. Depot, Doppelarmknäuf 1b–4b (Foto Peter Ledaj).

Obr. 6. Belá-Dulice. Depot, čakany 5a–7a (foto Peter Ledaj). — **Abb. 6.** Belá-Dulice. Depot, Doppelarmknäufe 5a–7a (Foto Peter Ledaj).

Všetkých sedem čakanov s výnimkou poškodenia, ktoré vzniklo už pri odlievaní je bez viditeľných druhotných zásahov či stôp po používaní. Na základe metrických údajov, počte plastických prstencov nad a pod ramenami a vizuál-

nej obhliadky jednotlivých exemplárov je možné skonštatovať, že každý bol vyhotovený v inej forme. Spoločným znakom väčšiny z nich sú už spomenuté výrobné nedostatky pri odlievaní v spodnej časti tuľajky pri otvore pre

Obr. 7. Belá-Dulice. Depot, čakany 5b–7b (foto Peter Ledaj). — **Abb. 7.** Belá-Dulice. Depot, Doppelarmknäufe 5b–7b (Foto Peter Ledaj).

násadu, resp. aj na kotúči. Zaujímavým poznatkom je priemerná hmotnosť predmetov, ktorá predstavuje 589 g pričom maximálny rozdiel medzi najľahším a najťažším exemplárom je iba 69 g. Výrazný rozdiel je v dĺžke ramien.

Kým ich priemerná celková šírka je 28,4 cm, maximálny rozdiel predstavuje až 6,1 cm. Preto prekvapuje, že napriek odlišnostiam vo veľkosti dokázali vyhotoviť predmety s minimálnym rozdielom v hmotnosti.

4. Pomenovanie a typológia

Osobitosti, ktoré sa týkajú tvaru a možnej funkcie spôsobili ich nerovnaké pomenovanie v domácej a cudzojazyčnej literatúre, na čo bolo už dávnejšie poukázané (*Novotná 1959*, 115; *Stuchlík 1988*, 306; *Říhovský 1992*, 52 a iní). Názov dvojramenný sekeromlat, použitý aj v novšej literatúre podľa iných sa nepovažuje za vhodný. Chýba mu ostrie, čo podľa J. Říhovského nedovoľuje zaradenie medzi sekery (*Říhovský 1992*, 52). Možno k tomu zvedla okolnosť, že niekedy (najmä v katalógoch) sa objavujú v kategórii sekeromlaty, i keď pri vlastnom opise predmetu sa spravidla tak nenazývajú. Sú nahradené inou, najčastejšie ako v slovenskej, tak aj v českej odbornej literatúre používanou terminológiou: dvojramenný čakan, alebo dvojramenný mlat. Z alternatív napriek výhradám rozhodli sme sa ponechať označenie dvojramenný čakan. Iné názvy z hľadiska funkcie sú rovnako vágne. V ďalšom texte ich častejšie nazývame v skrátenej podobe len ako čakany. I keď je zrejme, že sotva slúžili ako pracovné náradie alebo ako skutočná zbraň, nenašlo sa zatiaľ vhodnejšie pomenovanie, ktoré by spĺňalo kritériá typologickej a funkčnej povahy. Možno boli atribútom a symbolom sociálnej a kultovej prestíže (*Novotná 1970a*, 63). Tomu blízky je názor, ktorý v nich vidí velitelské palice – Kommandostab (*Schwenzer 1997*, 64). Nemožno vylúčiť, že plnili úlohu špecifického typu štandardy, ktorá nebola viazaná na jednu osobu a patrila nadradenej skupine mužov. Aj týmto možnostiam chýba potvrdenie konkrétnou nálezovou situáciou, ktorú aj s ohľadom na absenciu ikonografických svedectiev a zriedkavosť v neporušenom hrobe sotva možno očakávať. K výnimočným patrí hrob zo Sellinu na Rujane s jedným „Doppelpickel“ severského typu (*Kersten 1958*, 19, Taf. 11, Nr. 117). V hrobe pod mohylou zakrytú kamennou doskou okrem čakana bol bronzový meč (Ottenjan typ L 5), neúplná odsadená sekerka, bronzová a hlinená nádoba (*Wüstemann 2004*, 221–222, Nr. 560). Mohyla s hrobom zakrytým kameňom a jeho obsah s prevahou zbraní a bronzovou liatou nádobou poukazuje na príslušníka vrstvy pripravenej bojovať, nazývanej aj náčelnickou alebo bojovníckou (*Martin 2009*, 19). K zbraňam z hrobu zaradil J. Martin aj dvojramenný čakan bez kotúča, podľa jeho názoru pochádzajúci zo stredného Podunajska. Meč a odsadenú sekerku spája so severskými typmi, ku ktorým patrí aj zdobená liata nádoba, v ktorej už E. Sprockhoff videl „čisto nordickú prácu“ (*Martin 2009*, 19). Pre posúdenie približnej funkcie čakana v hrobe chýba najpodstatnejšie: rozloženie jednotlivých predmetov, čo žiarový spôsob pochovávania neumožňuje. Štyri exempláre z pohrebiska v Liptovskom Mikuláši, k. ú. Liptovskej Ondrašovej pochádzajú z bližšie neurčených hrobov z výskumu B. Majlátha (*Novotná 1970a*, 62, Taf. 23: 381–382; *Veliačik 1983*, Taf. VII, 14). Neistý je tiež nález z pohrebiska lužickej kultúry z Luborče (*Mádl 1927*, 73; *Veliačik 1983*, Taf. X, 2). V mohylovom hrobe (č. 12/1897) dvojramenný čakan karpatského typu z lokality Řepeč sprevádzala neúplná dýka a niekoľko drobných bronzov, blízka výbave spoločenských elit (*Piř 1898*, tab. 18: 6; *Chvojka 2010*, 119, obr. 4). Podľa kresby posledne menovaný čakan (typ AB) má rovnako ako zdobený kus z Veľkého Blhu stupňovité členený kotúč. Nápadne sa mu podobá čakan z ka-

tastrálneho územia Libákovic, miestna časť Řenče v plzenskom múzeu r. 1900 zaevidovaný ako náhodný nález (*Čujanová-Jílková 1970*, 44, Abb. 25, 2)². V niektorých depotoch vystupujú spoločne s inými typmi zbraní. Jedným z nich je celok z Hostíc. Dve dýky s jazykovitou rukoväťou a krátky mečik sprevádzali symbolické zbrane či insígnie postavenia: zdobený dvojramenný čakan a dva sekeromlaty s kotúčovitým tylom (*Novotná 1970b*, Taf. II). Ostatné čakany sú z hromadných nálezov so zmiešaným obsahom (Rimavská Sobota, Zvolen, Ožďany). Na obťažnosť nájsť pre dvojramenné čakany výstižný spoločný názov poukazujú aj používané pojmy v nemčine: starší Kommandoaxt, Kommandostab, uprednostňujúce ich významovú stránku, príp. Doppelpickel a v súčasnosti zaužívaný Doppelarmknauf, zohľadňujúci vonkajší vzhľad. Posledný je do slovenčiny alebo češtiny ťažko exaktne preložiteľný. W. A. von Brunn ich nazval „ungarische“ Doppelpickel (t. j. uhorskými dvojitými čakanmi), resp. Pickeläxte, ktoré netrvali príliš dlho (*von Brunn 1968*, 31). Výber najvhodnejšieho pomenovania ako aj ich funkčné využitie zostávajú naďalej na individuálnom rozhodnutí a v duchu naznačených hypotéz. K objasneniu len čiastočne prispievajú novšie nálezy. Depot z Belej-Dulíc s jedným zdobeným a šiestimi nezdobenými exemplármi azda naznačuje, že jediný zdobený kus predstavuje insígnium veliteľa, zatiaľ čo ostatné mohli byť určené členom, ktorí ho sprevádzali. Okolnosť, že pochádzajú z doby, v ktorej sa v zvýšenej miere začínajú objavovať zbrane (o. i. meče) umožňuje v nich vidieť symbol vojenského stavu bez ohľadu na to, či sa používali ako odznak postavenia jednotlivca, alebo štandarda skupiny bojovníkov, či súčasť baldachýnu (?) pri slávnostnom sprievode. Zvlášť masívne, precízne zhotovené exempláre dovoľujú hľadať ich miesto v spoločenskej alebo vojenskej hierarchii. Oproti tomu jediný údajne v Bratislave nájdený čakan na pleciah s plastikami vodných vtákov naznačuje uplatnenie v kultovej sfére. V nej vták bol ochranným symbolom. Jedinou paralelou je fragment z Baktalórantháza v Maďarsku (*Hampel 1886*, Tab. CLXXXII: 3).

Prvé formálno-typologické rozdelenie dvojramenných čakanov z územia Slovenska (s ohľadom na situáciu v Maďarsku) bralo do úvahy aj ich datovanie. Votívne miniatúry neboli do schémy zaradené (*Novotná 1959*, 127 n., Tab. 1). Neskôr, v nadväznosti na prvú prácu autorka obrátila pozornosť na ich vývoj v Karpatskej kotline a chronologické postavenie v uzavretých celkoch. Dotkla sa aj podstatne menšej skupiny severských masívnych dvojramenných čakanov s „typicky nordickým výzorom“ bez kotúča pri hornom konci tuľajky (*Novotná 1970a*, 63–67). Nálezy zo súkromnej zbierky kúpené tekovským múzeom s jedným hrubo odliatym čakanom a jednou jeho miniatúrou boli impulzom k pokračovaniu diskusie o datovaní a ich typologicko-chronologickom vývoji. Dotýkali sa rozdielov medzi prvými, dokonale vyrobenými zdobenými čakankami s dodatočnou úpravou povrchu a mladšími, zväčša poškodenými, neraz nedbalo vyrobenými exemplármi. Vyústili do votívnych miniatúr, ktorých výrobe

² Zjednodušená kresba neumožňuje presné porovnanie, najmä pokiaľ ide o ukončenie horného konca tuľajky.

nevenovali veľa pozornosti. Týka sa formy, samotného odlevu i dodatočnej úpravy povrchu, ktorá pri najmladších exemplároch prevažne alebo celkom chýba (Novotná 1980b, 134, 141–143, obr. 2: 1ab, 2ab; obr. 5 – mapa). S odstupom času sa na stále zriedkavé dvojramenné čakany-mlaty a sekeromlaty s kotúčovitým tylom z Moravy sústredil S. Stuchlík aj v súvisi s nálezmi zo Slovenska (Stuchlík 1988). Veľa pozornosti venoval typológii dvojramenných mlatov, od pôvodnej schémy M. Novotnej z r. 1959 odlišnej (Stuchlík 1988, 309–310). S. Stuchlík uprednostnil typologické znaky pred chronologickým vývojom a bez rozlíšenia karpatskej a severskej skupiny nálezov. K typu A s dvomi variantmi: a – nezdobené, b – zdobené zaradil severské nálezy bez kotúča na hornom konci tuľajky. V type B opäť s nezdobeným a zdobeným variantom sa nachádzajú dobre vyrobené nálezy karpatskej proveniencie³. V tejto schéme na začiatok položil severský, a až potom typ s kotúčom na tuľajke, čo nemá oporu v existujúcich nálezoch. Spojil dve typologicky a miestom vzniku odlišné skupiny: z Karpatskej kotliny a viac roztrúsené nepočetné exempláre zo severu a severozápadu (Nemecsko), M. Novotnou a ďalšími autormi radených k bronzom nordického typu. Ich nálezy z Brandenburska a Rujany ako osobitnú skupinu s charakteristickým rovno odrezaným horným koncom tuľajky vyčlenil aj E. F. Mayer (1977, 45). Odlišnosti nenasvedčujú na import zo západu Karpatskej kotliny, kde sa severská forma vôbec nevyskytuje. Na mieste je skôr otázka, či vzorom pre severské exempláre boli predlohy z centra – podľa kumulácie nálezov ležiacom na území Slovenska – alebo vznikli nezávisle od nich. Pre prvú alternatívu môžu svedčiť niektoré nevydarené, nedokonalé exempláre, napodobujúce karpatské čakany výzdobou ramien aj s profiláciou horného aj spodného konca tuľajky, ktorému chýba typický kotúč pri jej hornom konci. Jedným z nich je nález zo Sliezska (z blízkosti Wrocławu?), uloženom v Ashmolean múzeu v Oxforde (Seger 1936, 114–115, Abb. 28). M. Gedl ho zaradil k „cudzím a iným jednotlivým formám“ predlužickej kultúry (Gedl 1992, 16, Taf. 24, 226). Do blízkosti tohto nálezu možno položiť aj dva exempláre z Rakúska: jeden z depotu z Oberloisdorfu (Burgenland), druhý z neznámeho náleziska (Mayer 1977, 45, Taf. 8, 91, 92). J. Říhovský medzi nálezmi z Moravy rozlíšil dve skupiny: I. s jednoduchou tuľajkou, II. s tuľajkou ukončenou terčom (Říhovský 1992, 52). S rovnakým delením sa pri moravských nálezoch (oproti stavu zaznamenanom Stuchlíkom a Říhovským rozšírenom o exempláre z Polešovic a Hradiska 2) stretávame u M. Salaša. Medzi 6 mlatmi z piatich depotov (Salaš 2005, 73) len jeden (Hulín) nemá tuľajku zakončenú terčom (Salaš 2005, 73, Tab. 18, 25). Patrí k zdobenej forme podľa autora pravdepodobne nordickej proveniencie. V depote z Hulína sa našiel spolu s typickým severským hrotom oštep (typ Ullerslev), rozšírenom najmä v Dánsku a južnom Švédsku (Salaš 2000, 380, Abb. 1, 10–11). Severský pôvod uvedeného typu bez kotúča (Říhovského skupina I, typ A) dokladá paralelami z depotu Berlin-Spandau a z Niechmirówa v Poľsku (Salaš 2005, 73).

Spolu s ďalšími nálezmi s výraznými severskými znakmi v depotoch horizontu Hradisko – Hulín ich považuje za výsledok severného a severozápadného vplyvu, ktorého južnou hranicou bola Morava (Salaš 2000, 380 379–393). V skupine podľa niektorých znakov inklinujúcej k severskej forme sa vedľa nedokonalých napodobenín karpatského typu (Wrocław - okolie, resp. „Sliezsko“, Oberloisdorf a neznáme nálezisko v Rakúsku) vyskytujú kvalitne zvládnuté zdobené exempláre. Ich výrobu predpokladá M. Salaš v Braniborsku, Mecklenbursku, Veľkopoľsku či Sliezske (Salaš 2005, 73). Spoločným znakom je chýbanie kotúča pri hornom konci otvorenej tuľajky. Či ich predlohami boli cudzie vzory, ktorým miestne prostredie vťahilo osobitosti typologickej povahy, alebo vznikli nezávisle – nedá sa s istotou tvrdiť. Pokiaľ sa „severské“ čakany vyvinuli z cudzích vzorov a nie z domáceho základu, východiskom sa javí dvojramenný čakan, ktorého pôvod leží v dielenskom okruhu pilinskej kultúry. Podľa výzdobných motívov, akými sú šrafované trojuholníky, viacnásobné cikcakovité línie alebo pásiky zostavené zo zväzkov rýh severským najbližšie stoja nálezy z Veľkého Blhu (Novotná 1970b, Taf. 23, Nr. 390), z Gemera (Novotná 1970b, Taf. 23, Nr. 394) a z depotu v Rimavskej Sobote (Novotná 1970b, Taf. 23, Nr. 391), všetky z územia pilinskej kultúry. Či pri napodobovaní vzoru sa prihliadalo aj na výzdobu sa nedá jednoznačne dokázať. Ide o výzdobné prvky bežne používané na veľkom teritóriu. Je na zváženie, či čakany bez profilovanej tuľajky niekedy aj bez stredového trňa s veľmi tenkými ramenami predstavujú mladší, zjednodušený typ, alebo sa jedná len o technicky nezvládnuté výrobky – nepodarky, ktoré vyšli z inej dielne bez skúseností s ich produkciou. Vyústením boli najmladšie votívne miniatúry. K nim okrem dávnejšie známych (Nižná na Orave, Bešeňová, Mikušovce - Vršatské Podhradie, Trenčianske Bohuslavice) pribudol iba náhodne objavený z katastra obce Folkušová. K typológii vo vzťahu k chronologickému postaveniu možno len dodať, že zdobené čakany pokiaľ nie sú staršie než nezdobené, sú s nimi prinajmenšom súčasné. Podľa doterajšej nálezovej situácie zdobená forma zanikla skôr, než tomu bolo pri nezdobených exemplároch.

Variantu predstavuje niekoľko exemplárov typu A – zdobené a typu AB – s presekávaným okrajom kotúča, resp. rebier na tuľajke. Ich predstaviteľmi sú nálezy z Veľkého Blhu (z depotu aj ojedinelého nálezu, typ A), Rimavskej Soboty (depot, typ A), z Čiech z Kunetic (náhodný ojedinelý nález typ A), z Řepče (mohyla, typ AB), a z Niechmirówa v Poľsku (depot, typ A). Okrem stupňovite členeného kotúča ich spoločným znakom je, voči ostatným bohatšia, plasticky výraznejšie vystupujúca profilácia horného aj dolného konca tuľajky. Tvoria ju prstence s husto presekávaným okrajom, ktoré sa striedajú s nezdobenými rebami. Hornú plochu kotúča z Kunetic (Domečka 1900, 583, s obr.) navyše zdobí aj hviezdica so siedmimi nesymetrickými cípmi, resp. trojuholníkmi. Paralelu nachádza v čakane pravdepodobne nájdenom v Bratislave, s ktorým ho spája aj vyššie opísaná výrazná profilácia tuľajky (Novotná 1970a, Taf. 24; 402). Výnimočné pri náleze z Bratislavy (?) sú na ramenách umiestnené plastiky sediach vodných vtákov, odvrátených od seba. Na obidvoch exemplároch trňovitý

³ Tabuľka všetkých typov podľa menovaného autora pozri Stuchlík 1988, obr. 19 na str. 308.

výčnelok v strede tuľajky lemuje obežný pásik rýh a rad drobných vhlbených jamiek (rovnaké tiež z Gemera a Niechmirówa). K spoločným znakom typu A, ako aj jeho varianty patrí výzdoba ramien jedným alebo dvomi radmi šrafovaných trojuholníkov. Napodobeninou variantu typu A je už spomenutý čakan so širokými ramenami z bližšie neznámeho náleziska v Sliezsku, podľa nalepeného štítku z okolia Wrocławu (*Seger 1936*, obr. 2a, b; 28).

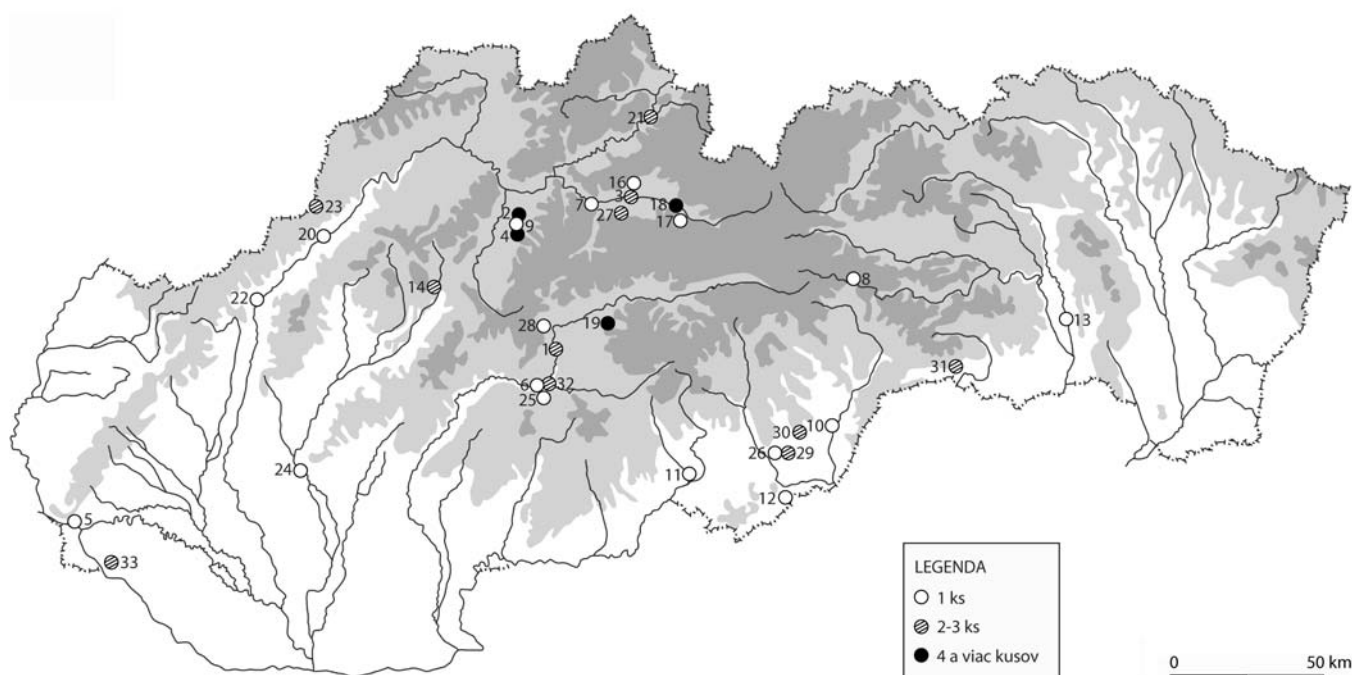
K histórii bádania, ktorá sa týka nordických dvojramenných čakanov bez kotúča na tuľajke možno pridať, že časť bádateľov, medzi ktorými bol bol *E. Sprockhoff* (1931) a *K. Kersten* (1958) ich radili k severským bronzom. W. A. von Brunn hrobový nález zo Sellinu a z depotu z Berlina-Spandau nazval „uhorskými Doppelpickel“ (*von Brunn 1968*, 125). M. Gedl v exemplároch z Poľska: z depotu v Niechmirówe a zo Sulechowa nachádzal blízke analógie v Berlina-Spandau. Tri „cudzie typy sekier“ predlužickej kultúry v Poľsku, ku ktorým radil sekeromlaty s kotúčovitým tylom, kŕténovský typ a dvojramenné čakany podľa neho „treba uznať za importy, ktoré prišli z dnešného Maďarska alebo Slovenska. Cez územie zaujaté predlužickou kultúrou prenikli na severozápad, do Pomoranska a až do južnej Škandinávie“ (*Gedl 1975*, 55–56). Odvolal sa na nálezy uverejnené K. Kerstenom (*Kersten 1958*) a údaje R. Hachmanna (*Hachmann 1957*, 92–93). Zatiaľ čo K. Kersten sa k ich pôvodu – okrem už spomenutého označenia za severské – nevyjadruje, v texte R. Hachmanna sa dvojramenné čakany vôbec nespomínajú. Ide len o sekeromlaty s kotúčovitým tylom a sekeromlat typu Apa – resp. kŕténovského typu. V neskoršej práci sa bližšie k pôvodu dvojramenných čakanov z Poľska nevyjadruje, naďalej ich považuje za cudzie formy v predlužickej kultúre v Poľsku (*Gedl 1992*, 15–16). W. Blajer v depotoch fázy B B2 – B D pri dvojramenných čakanoch z Poľska neuvažuje o ich severskom pôvode. Vidí v nich lokálne výrobky pilinskej kultúry, ktorej osídlenie preniklo do poriečia horného Sanu a Wisloki (*Blajer 2001*, 268–269). Menovite ide o čakany z Niechmirówa (*Blajer 1999*, 189, Tab. 120). Jeden z nich má horný koniec tuľajky s novno odrezaný, čo zodpovedá severskému typu, druhý podľa kresby má členený kotúč, aký má aj čakan z Veľkého Blhu, resp. podobný z mohylníka v Řepči v Čechách (*Piř 1898*, Tab. II, 6; *Chvojka 2010*, obr. 4). V Niechmirówe ide o jediný prípad, v ktorom sa stretávajú predstavitelia obidvoch skupín (*Blajer 1999*, Tab. 120). Spája ich aj výzdoba zostavená z pásikov rýh a šrafovaných trojuholníkov a presekávané rebrá na tuľajke. Či je prvým predstaviteľom „severských“ čakanov a svedectvom ich vzniku podľa vzorov pilinskej kovovýroby by bolo predčasné uvažovať podľa jedného súboru. Vyššie popísaný variant typu A tento predpoklad podporuje. V každom prípade čakany z Niechmirówa svedčia o súčasnosti zdobenej formy v obidvoch skupinách, ktorá predchádzala nezdobeným čakanom. Z predloženej nálezovej situácie nevyplýva potreba na pôvodnej typologicko-chronologickej tabuľke dvojramenných čakanov zo Slovenska okrem doplnkov urobiť zásadné zmeny. Dotýkajú sa variantov typu A a AB, typu D s nedokonalými, výrobné defektnými výrobkami a miniatúr typu E. Pri pohľade na chronologický vývoj tohto druhu symbolu: od zdobenej k nezdobenej forme nie je vylúčené, že exempláre s výrazne profilovanou tuľajkou a stupňovite čle-

neným kotúčom (príklad z Veľkého Blhu) stoja na samotnom začiatku ich výroby a ostatné nálezy typu A s menej výraznou profiláciou tuľajky sú ich variantom. To isté by sa týkalo aj typu AB. Inou možnosťou je, že ide o výrobky zhotovené v rozdielnych, v rovnakom čase činných dielňach.

5. Datovanie dvojramenných čakanov

Nálezy z posledných rokov okrem počtu a nových lokalít (*Struhár 2009*, 53–54, obr. 2; *Sklenka — Zachar 2011*) sú prínosom pre lepšie poznanie rozsahu výroby a kvality jednotlivých typov na území pilinskej a lužickej kultúry na Slovensku a komunikačných trás, ktorými sa mohli dostávať ďaleko od miesta vzniku (*obr. 8*). Prekvapujúco v novších prácach o čakanoch ich nálezy z východného Slovenska unikli pozornosti. Ide o exempláre z depotov zo Zádielu (*Gařaj 1994*, 28–29, s vyobr.) a Košických Olšan (*Mirořšayová 1998/99*, 127, Abb. 2, 11), obidva okres Košice-vidiek. Spolu s najnovším súborom siedmich čakanov z Belej-Dulíc sú po rokoch príležitosťou na overenie platnosti doterajších výsledkov a event. potreby niektoré čiastkové poznatky korigovať, či doplniť.

Oporou pre ich prvý výskyt bol v 19. storočí nájdený hromadný nález z Veľkého Blhu, známy už J. Hamplovi (*Hampel 1886*, Taf. XCIV) a dodnes opatrovaný v MNM v Budapešti, na ktorý sa vďaka výnimočnosti obsahu nezabúda. J. Eisner ho položil do druhej doby bronzovej (*Eisner 1933*, 68). Datovanie toho celku podľa vtedajšieho stavu bádania A. Mozsolicsová oprela o niekoľko kritérií, ktoré sa týkali celej skupiny horizontu Forró, resp. Forró - Veľký Blh (*Mozsolics 1973*, 16, 105–106, Abb. 16 – mapa depotov horizontu Forró). Zodpovedá približne obdobiu strednej doby bronzovej stupňa R B C2. Zo Slovenska k uvedenému horizontu ako isté zaradila depoty zo Žehry-Dreveníka, obidva celky z Oždian, zo Švedlára a ako neistý z Gemera. Z nich dvojramenný čakan sa nachádzal vo Veľkom Blhu a v depote II z Oždian (tri nezdobené kusy). Z Maďarska menovala len Sajóvámos (2 exempláre). Z Veľkého Blhu okrem dvoch špirálových náramenníkov (pri objave poškodené) a dvoch náramenných kruhov s veľkou špirálovou ružicou tzv. salgótarjánskeho typu ostatný inventár predstavujú zbrane, resp. insígnie postavenia a moci. K známym typom patrí sekeromlat s kotúčovitým tylom (*Mozsolicsovej typ C, variant b*) a sekerka so zaobleným alebo rovno odsadeným schodíkom a lúčovitým facetovaním pod ním (W. A. von Brunnom nazvané „slowakische“ Absatzbeile – *von Brunn 1968*, 79; *Mayer 1977*, 123; podľa A. Mozsolicsovej typu Veľký Blh: *Mozsolics 1973*, 36), ktorú v danom kontexte možno zaradiť skôr medzi zbrane než pracovné náradie. Tvarom a výzdobou osobitný je druhý sekeromlat z Veľkého Blhu, ktorý miesto kotúča na tyle ukončuje rozoklaný výčnelok pripomínajúci rohy býka. Nezvyčajne dlhá je jeho profilovaná tuľajka. Hore ju ukončuje kotúč s hlbokými zárezmi okraja, jej dolná časť je profilovaná trojicou presekávaných plastických rebier a v strede s trňovým výčnelkom, zvýraznený obežnými ryhami. Rovnaká trojica plastických rebier je umiestnená pri koreni ramena. Opísaný výzor a jednotlivé znaky tuľajky sa nápadne zhodujú s tuľajkou dvojramenných čakanov, ako to po-

Obr. 8. Mapa rozšírenia dvojramenných čakánov na Slovensku (autor podkladov Mária Novotná, zhotovenie mapy Martin Furman). — **Abb. 8.** Karte der Verbreitung der Doppelarmknäuf in der Slowakei (Unterlagen Mária Novotná, Kartierung Martin Furman). Legende: 1 Stk., 2–3 Stk., 4 und mehr Stücke.

tvrdzuje exemplár z toho istého depotu, osobitný stupňovitým členením kotúča. Nezdá sa byť náhodou, že sa do jedného celku dostali dva výnimočné nálezy, dovoľujúce ich zaradiť medzi najpôsobiliejšie symbolické zbrane, či odznaky moci zo záveru strednej doby bronzovej, resp. začiatku včasných popolnicových polí. Evokujú vidieť v nich spoločný pôvod v jednej dielni, či priamo výrobok jedného majstra, obdareného veľkou kreativitou. Pri hľadaní prototypu pre dvojramenné čakany (doteraz neúspešnom), jedna z možností môže viesť k sekeromlatom s kotúčovitým tylom, vedľa ktorých možno len vďaka náhode a schopnosti výrobcu vznikol nový druh symbolického významu. Dlhšia tuľajka profilovaná plastickými prstencami na oboch koncoch sa vyskytuje aj na sekeromlatoch s kotúčovitým tylom, akú o. i. majú aj exempláre z Rétközberencs (typ Ea – Mozsolics 1973, Taf. 30: 1–6). Čepeľ s profilovaným okrajom a stredovým rebrom na nezvyčajnom sekeromlate z Veľkého Blhu nemá ďaleko od výzoru čepele typu E, variant f, ktorej patrí aj väčšina sekeromlatov z depotu z Ópályi (Mozsolics 1973, Taf. 15: 1–6). Spomenuté celky so sekeromlatmi typu Ea a Ef sú dobrými predstaviteľmi horizontu Ópályi. Rameno so stredovým rebrom siahajúcim takmer k ostriu sa po prvý raz objavuje na nezvyčajnom druhu symbolickej zbrane na pohrebisku v Tiszafürede-Majoroshalom (Kovács 1995, 173–178, Abb. 1; 2: 1; 3: 1; 4: 3–4); hroby B 54 a B 115. V neporušenom kostrovom hrobe B 54 fúzesabonskej kultúry (podľa T. Kovácsa klasická fáza) sa zachovalo aj plechové obloženie odlomeného držiadla zbrane, ktorú zosnulému asi vložili do ruky (Kovács 1995, 174). Obe sekeromlaty na tyči podľa T. Kovácsa sa vzdialene podobajú na baltické „hybridné zbrane“, s paralelami – pokiaľ ide o rukoväť – v severnom Nemecku nazývaných aj brandenbursko-mecklenburským, alebo

len mecklenburským typom (Kovács 1995, 178). Pôvod zbrane na tyči ho priviedol až k severnej okrajovej zóne únětickkej kultúry. Dvojramenné čakany v porovnaní s predchodcami dovolili ich považovať za symbolické zbrane, ktoré okrem vojenskej hodnoty mohli byť odznakom sociálneho postavenia a moci plynúcej z kovovýroby a obchodu. Diaľkové spojenia a kontakty so severom nestratili na význame ani neskôr, keď v časti strednej Európy úloha v obchode s bronzami pripadla pilinskej a po nej aj lužickej kultúre. Z Veľkého Blhu pochádza ďalší dvojramenný čakan so zdobenými ramenami a prešikávanými prstencami na tuľajke a na zosilnenom okraji kotúča, vedený ako ojedinelý nález (Paulík 1965, 68, obr. 5). Má rovnako ako čakan z depotu stupňovito členený kotúč, ktorý sa líši od bežnej známej formy plochého disku. Jeho príslušnosť k depotu nie je vylúčená. Jedinú paralelu k sekerke so zaobleným schodíkom a lúčovitým facetovaním čepele podľa A. Mozsolicsovej obmedzenú na horizont Forró nachádzala v depote zo Sajóvamosu, zaradenom k menovanému horizontu (Mozsolics 1973, 36). V ňom sa o. i. nachádzali dva nezdobené dvojramenné čakany a dva osobitné bronz. Z nich jeden bol azda súčasťou voza (okutie náboja kola?, Mozsolics 1973, Taf. 13: 10), druhý je opísaný ako „tulpenförmige Knauf“ tulipánový násadec. Podľa T. Kemenczeiho ide o o rukoväť dýky východného typu Krasnyj Majak zhotovenú z plechu (Kemenczei 1991, 20–21). Paralelu nachádza v depote z lokality Lozova II na dýke – podľa V. Dergačeva krátkom meči – nastoknutú na trň poškodenej rukoväte (Dergačev 2002, 164–165, Taf. Taf. 33: 11–12). Depot zo Sajóvamosu, ako svedectvo kovovýroby pilinskej kultúry na severe Maďarska T. Kemenczei položil do horizontu Uriu-Ópályi neskorého mohylového obdobia. Do stupňa B D depot z Lozova II a zo Sajóvamosu datoval

aj V. Dergačev⁴. V ďalších s predchádzajúcimi súčasných nálezoch je typ sekerky s odsadeným schodíkom a viacnásobným hnaním dolnej časti siahajúcim až k ostriu zastúpený v troch depotoch zo Zvolena. Z nich prvý z Pustého hradu objavený v r. 1944 sprevádzal aj nezdobený dvojramenný čakan (Balaša 1946). V druhom z tej istej polohy (Furmánek — Kuka 1973, 603 n., tab. I–II) okrem piatich sekeriek sa nachádzali ďalšie, pre daný časový horizont pilinských bronzov charakteristické veľké ihlice typu Gerner (Novotná 1980a, 68–70), dlhé náramenné špirály, salgótarjánske kruhy, závesok typu Kisterenye (Furmánek 1980, 19) a jednoduché dláto. Najnovší depot zo Zvolena pozostával z 20 sekeriek s odsadeným schodíkom. Medzi nimi sú exempláre so zaobleným i rovno odsadeným schodíkom s jednoduchým i viacnásobným hnaním dolnej časti (Furmánek 2015, obr. 217). Až s tromi nezdobenými dvojramennými čakami sa dve sekerky s jemným hnaním nachádzali v depote II. z Oždian, kladenom do rovnomenného horizontu. V ňom k najstarším patrí špirálový prsteň ukončený ružicami, k dlhšie pretrvávajúcimi dve neúplné sekerky so stredovými lalokmi (Kudláček 1952, 28–30, obr. 21–23; Novotná 1970a, Taf. 15; 292; 17; 309). Sekerky s odsadeným schodíkom typu Veľký Blh (resp. slovenského typu) okrem eponymnej lokality vystupujú v sprievode nálezov stupňa B D, kam ich na základe nálezových celkov zo Zvolena umiestnili už V. Furmánek a P. Kuka (Furmánek — Kuka 1973, 605). Ďalšie zdobené dvojramenné čakany s rytou výzdobou ramien sú ako ojedinelé nálezy známe z obce Gerner a Liptovská Anna (zlomok z ramena), z depotov v Lazanoch, Hosticiach, Rimavskej Soboty a z najnovšieho celku z Belej-Dulíc. V Lazanoch ide iba o dva spolu nájdené čakany, z nich jeden je zdobený, druhý rovnako zachovaný celý má plastické prstence na tuľajke jemne husto presekávané krátkymi ryhami. Depot z Hostíc s jedným zdobeným čakanom je dobrým predstaviteľom horizontu Ópályi, resp. staršej fázy stupňa B D. V Rimavskej Soboty bol spolu zdobený a nezdobený čakan. V ňom k rozhodujúcim pre časové určenie patria závesky typu Kisterenye a Dražice (Furmánek 1980, 18–19, 36–37), osobitná forma meča s plnou rukoväťou a ďalšie meče typu Rixheim, Anneheim a Reutlingen, všetky z obdobia včasných popolnicových polí (B D). Z nich najrozšírenejší typ Reutlingen s dvomi exemplármi z Rimavskej Soboty je vedúcou formou včasných a starších popolnicových polí (Novotná 2014, 25–27, s ďalšou lit.). K datovaniu celku z Veľkého Blhu a ďalších s ním súčasných depotov do B D sa už dávnejšie vyjadrila spoluautorka prítomnej práce (Novotná 1996, 166–168; 1997). S ohľadom na vyššie uvedené okolnosti ho kladieme do staršej fázy stupňa B D. Sprievodné nálezy (sekerka s odsadeným schodíkom, salgótarjánske kruhy, špirálová náramenica ukončená ružicou) podporujú predložené datovanie. Tomu neodporujú ani nie-

ktoré typologické znaky na sekeromlate s rozoklaným tylom, ako na to bolo už poukázané. Starší je iba sekeromlat s kotúčovitým tylom (Mozsolics typ C, varianta b). Spoločný výskyt zdobenej a nezdobenej formy dvojramenného čakana z Belej-Dulíc nasvedčuje na datovanie celku súčasne alebo blízko dobe, do ktorej sme zaradili vyššie spomenuté depoty, t. j. do B D. V nich sa obidva typy vyskytli tiež v Lazanoch a v celku z Rimavskej Soboty. Depot v Lazanoch tvorili však iba dva čakany. K spoločným znakom z Belej-Dulíc a Lazan patrí rytá výzdoba, ktorá pokrýva celú plochu ramien. V prvom z nich je jednoduchšia, pozostáva z pravidelne sa opakujúcich šikmo kladených zväzkov rýh, v Lazanoch je vzor pestrejší. Iné detaily, k akým patrí nerovnaký počet prstencov na tuľajke jednotlivých čakánov z Belej-Dulíc, ktoré nepochybne vyšli z jednej dielne, nemajú vypovedaciu hodnotu pre datovanie, ale ani pre dielňu. K pôvodu možno viac napovedá rozloženie výzdoby po celej ploche ramien, známe doteraz iba na uvedených príkladoch. Zdobená a nezdobená forma sa nachádza tiež v depote z Rimavskej Soboty. V ňom okrem nálezov patriacich B D, sa vyskytujú aj typy prežívajúce do H A1. Možno usudzovať, že výroba obidvoch typov prebiehala spočiatku približne súčasne, s malým predstihom zdobeného tvaru, ktorý sa nedá vždy exaktne stanoviť. Zároveň obidva exempláre z Veľkého Blhu – t. j. z depotu a ojedinelého nálezu voči ostatným vykazujú odchýlky. Okrem výzdoby jedného z nich (solitérny vetvičkovitý vzor pri koreni ramien) neobvyklým pri obidvoch je stupňovite členený kotúč. Ako sme to už vyššie zdôraznili, rovnaký výzor (podľa kresby) má horný koniec tuľajky na čakane z hrobu z Řepče (Chvojka 2010, obr. 4: 1) a na jednom z depotov z Niechmirówa (Blajer 1999, Tab. 120: 4), naposledy datovanom na počiatok III. doby bronzovej v Poľsku, resp. do B D (Blajer 2001, 323, pozn. 207). Okrem kotúča s ojedinelým nálezom z Veľkého Blhu ich spája výzdoba v podobe šrafovaných trojuholníkov na ramenách, aká sa vyskytuje aj na exemplári z Gemera a na zlomku z Liptovskej Anny. Územný rozsah zdobených (typ A) i prvých nezdobených čakánov (typ B) vrátane varianty (resp. typ AB), poukazuje na ich vznik v prostredí zaujatom pilinskou kultúrou. Depot z Belej-Dulíc a Lazan i ojedinelý nález z Liptovskej Anny, sa našli na teritóriu lužickej kultúry, čo neznamená, že tam boli aj vyrobené. Azda prispeli ako import k zahájeniu miestnej bronzárskej výroby na území lužickej oikumeny.

Cudzí skúsenosti a vzory umožnili počiatok produkcie „lužických bronzov“ položiť najskôr do záveru B D, resp. na prelom s H A1. Záujem o kvalitné výrobky „pilinských majstrov“, ku ktorým patria aj zdobené dvojramenné čakany prezrádza ich rozšírenie, ďaleko presahujúce hranice súvislého osídlenia. Na Slovensku to bol Liptov, Turiec, okolie Banskej Bystrice, Zvolena až po Hornú Nitru, ktoré sa postupne stávali doménou lužickej kultúry. Okrem spomenutých depotov (Veľký Blh, Rimavská Sobota, Lazany) ďalšie zdobené čakany pochádzajú z ojedinelých nálezov (Novotná 1970a, Taf. 23: 394, 397). Z územia dnešného Maďarska nie je evidovaný ani jeden zdobený čakan. Rovnako je tomu na susednej Morave a s výnimkou Niechmirówa a Kunčíc, to platí aj o ostatných územiach ich výskytu (pozri ad 7. Súpis nálezísk...).

⁴ V opise jednotlivých nálezov z depotu tieto nezvyčajné predmety uvádza V. Dergačev osobitne. Nezmiňuje ani ich prítomnosť na neúplnej rukoväti meča, ako to vyplýva z kresby (Dergačev 2002, 37, Taf. 33: 12). Azda ide o dodatočné spojenie s mečom, ku ktorému mohlo prísť až pri uložení do zeme, podobne ako dochádzalo k dodatočnému vloženie iných predmetov do tuľajky sekerky, či hrotu oštepu (?).

Na Morave zdobený dvojramenný čakan zastupuje iba severský typ z Hulína (*Říthovský* 1992, Taf. 7, Nr. 55). K výrobne dobre zvládnutým nezdobeným exemplárom (typ B) resp. s presekávanými rebrami na tuľajke (typ AB) možno zaradiť všetky tri sekundárne poškodené exempláre z druhého depotu z Ožďan, po jednom z Lazan a Rimavskej Soboty, Partizánskej Ľupče (*Domboróczki* 1994, 77–78, Abb. 1: 4) a napriek niektorým nedostatkom výrobnéj povahy aj zo Zvolena (depot z r. 1944: *Balaša* 1946) a Riečky (*Sklenka — Zachar* 2011, 56, obr. 4). Ako ojedinelé sú vedené nálezy z Dobšinej a Sebeslaviec-Blatnice uložené v MNM v Budapešti (*Mozsolics* 1973, 23). Z najnovších objavov napriek výrobným chybám, ale s dodatočnou úpravou povrchu do tejto skupiny možno položiť aj súbor z Belej-Dulíc. Podľa sprievodných nálezov na začiatok typu B a AB patria exempláre z Ožďan a možno trochu mladšie zo Zvolena - Pustého hradu. M. Salaš ich dal do približnej paralely s torzami čakanov z veľkého depotu zlomkov z Polešovic (*Salaš* 1997, Taf. 21: 533–534) a z Drslavíc II (*Salaš* 2005, tab 164: 259), zo staršej fázy popolnicových polí (B D – H A1), nevylučujúc ich existenciu ešte v nasledujúcom horizonte (*Salaš* 2005, 73–74). V oboch depotoch patria k chronologicky starším nálezom. K prvým výrobkom, ktoré vyšli z dielni lužickej kultúry možno rátať dlhé ihlice typu Malá Vieska zo záveru B D (*Novotná — Kvietok* 2015, 221–222). Azda nepochybíme, ak v neskorom stupni B D2 – H A1 im pripíšeme aj výrobu nezdobených, menej dokonalých, až defektných menších a miniatúrnych čakanov (*Novotná — Kvietok* 2015, 222), A. *Mozsolics*ovou nazvaných aj degenerovanou formou (*Mozsolics* 1973, 22). Problémy technického rázu sa dotýkajú ako formy, tak aj techniky odlievania. Doteraz najväčší súbor z Ľubietovej s malými, nekvalitne zhotovenými napodobeniami veľkých dvojramenných čakanov predstavuje napospol chybné odliatky (*Novotná* 1970a, 65), či priamo odpad dielne, za aké ich považuje L. *Veliačik* (1983, 42). Domnieva sa, že sotva malo význam takéto produkty transportovať ďaleko od miesta ich vzniku. Ak je opodstatnený názor, že slúžili ako votívne dary – neraz zlej kvality – potom predpoklad, že ide o odpad, sa dostáva do iného svetla.

Z východného Slovenska pochádzajú ďalšie čakany z vyššie spomenutých depotov. Prvý z nich, objavený pri zemných prácach v r. 1981 bol uložený na stráni pod zádielským hradiskom, v katastri obce Zádiel. Spolu obsahoval 113 celých, poškodených, ako aj celkom zničených predmetov (*Gašaj* 1994, 28–29). Medzi nimi sa nachádzal celý, len málo poškodený nezdobený čakan⁵. Z torza ďalšieho zostala stredná časť tuľajky so zvyškami ramien. Do tuľajky má zasunutú krátku odloženú tyčinku nepravidelného prierezu. Pokiaľ spojenie nevzniklo náhodne pri ukladaní depotu do zeme, mohlo by ísť o „čakan na palici“, ktorý bol ešte spevnený drevenou tyčou. Datovanie súboru umožňujú viaceré bronzky. Takými sú veľké špirálovité točené trubicové náramenníky s ružicovými koncami, kruhy salgótarjanského typu, bronzová šálka (*Novotná* 1991, 15, 17–18, Taf. 2, 6 – pod lokalitou Zádielske Dvorníky), kosáky s gombíkom a s rukoväťou (*Furmánek — Novotná* 2006

– pod lokalitou Zádielske Dvorníky), ale aj sekeromlat s kotúčovitým tylom *Mozsolics*ovej typu D, o. i. porovnateľný s nálezmi z depotu v Domanesti (*Mozsolics* 1973, Taf. 25). V posledne menovanom sa nachádzali aj poškodené, resp. celkom zničené dvojramenné čakany nášho typu AB (*Mozsolics* 1973, Taf. 27: 6–13). Ich odlomené ramená ukázali, že sú duté (*Mozsolics* 1973, 23), s akými sme sa doteraz nestretli. Pestrý obsah depotu zo Zádielu (pracovné náradie, šperky, zbrane) dobre zapadá do doby ohraničenej starším úsekom stupňa B D až začiatku H A1. Prevládajúcu zložku predstavujú bronzky pilinskej kultúry, podstatne menej aj lužickej a gávskej (či sedmohradskej) proveniencie. V depote z Košických Olšan, náhodne objavenom pri zemných prácach medzi zachránenými bronzami uloženými pôvodne asi v jednej alebo dvoch hlinených nádobách sa nachádzal poškodený dvojramenný čakan⁶. Podľa rozmerov (dĺ. 14 cm, v. tuľajky 5 cm) a menej kvalitného vyhotovenia je blízky miniatúram, ktorých časť znesie zaradenie medzi nepodarky. Ako to vidno aj na exemplároch z depotu z Nižnej alebo Bešeňovej. Terč má malý otvor, alebo je celkom uzavretý a sú len veľmi hrubo odliate. Časť predmetov, akými sú kruhy salgótarjanského typu (určené na pravé a ľavé rameno), špirálovité náramenníky s koncovou ružicou, ihlica s viacnásobne profilovanou hlavicou, torzo bronzovej nádoby má obdoby v celku zo Zádielu. Osobitný a v domácom prostredí zatiaľ jediný je krúžok s trapezovitým uškom a nášivky s postavou vtáka. Prvý z nich slúžil ako súčasť konského postroja: ako remeňový krúžok alebo postranica zabráňujúca vypadnutiu zubadla (*Novotná* 2000, 181, obr. 1A). K paralelám (*Přestavky*, *Pherai*, *Brodski Varoš*) doplnil M. Salaš nález z komitátu Bács-Bodrog vo východnom Maďarsku (*Salaš* 2005, 122). Za ozdobné súčasti remeňov postroja sa považujú aj nášivky zdobené vtákom (*Novotná* 2000, 181–183). Ďalšie predmety ozdobného charakteru, ktoré naznačujú súvis s konským postrojom alebo vozom majú obdoby vo viacerých starších súvekých celkoch z Karpatskej kotliny, Sedmohradska (aj s nie celkom identickou odlievacou formou z depotu z Ciumești) a severného Chorvátska. Takými sú aj lievikovité závesky a už spomenuté nášivky s plastikou vtáka. Ako prenos z Blízkeho východu sa kultovo-magický význam vtáka spája aj s pohrebnými obradmi neraz v spojení s pohrebným vozom. Vták, najmä vodný bol ochrancom zosnulého a zároveň symbolom života. V pestrej skladbe depotu okrem súčastí konského postroja sú zastúpené ozdoby, šperky, vybrané druhy zbraní, ale aj zničená bronzová nádoba. Väčšina, vrátane ozdôb a šperkov nevylučuje, že sa jedná o posmrtnú výbavu väzneného muža. E. *Miroššayová* v celku vidí najskôr votívne dary (*Miroššayová* 1998/1999, 128). Počet drobných napodobení dvojramenných čakanov podľa našich vedomostí v posledných rokoch len minimálne narástol o zlomok z Folkušovej. Zvyčajne sa považujú za *ex vota*. V náboženstve a kulte znamenajú obetiny s prosbou o vyslyšanie, príp. poďakovanie za splnené prianie. Prekvapuje však, že sa medzi nimi objavuje insígnium vojenstva alebo symbol

⁵ Za prístup k nálezom vďačíme Dr. D. Gašajovi z VM v Košiciach, kde je celok uložený.

⁶ Za umožnenie nahliadnuť do obsahu depotu ďakujeme Dr. E. Miroššayovej, CSc. z pobočky AÚ SAV v Košiciach, kde je nález uložený.

moci. Význam symboliky v dobe bronzovej výrazne vzrástol, čo sa prejavilo aj vo výbave hrobov a depotov. Prikladom je vyššie spomenutý hrob 54 z Tiszafeředu so zosnulým, ktorému do ruky vložili osobitný typ sekery na palici. Nevedno, kedy k odlomeniu palice došlo a či sa tak stalo zámerne pri obrade pochovávaní na znak straty moci. Zvyk vkladať do hrobu miniatúrne napodobeniny zbraní ale aj ozdobných predmetov a šperkov je známy v pilinskej kultúre. Podľa nálezov z pohrebiska v Bátortereny-Nagybátor neprekračujú horizont Forró (Patay 1967, 53 nn.) v Maďarsku. Na Slovensku je známy len z minimálneho počtu hrobov na pohrebisku v Radzovciach (Furmánek — Mitáš — Budavary 2016, Taf. XXXV: 18; XXXVIII: 3, 13), medzi ktorými sa čakán nevyskytuje. Drobné nedbalo zhotovené exempláre sa objavujú v depotoch, podľa najmladších pamiatok deponovaných v H A1 až H A2. Z nich depot z Nižnej na Orave nevylučuje staršie datovanie, torzo miniatúry z Trenčianskych Bohuslaviciach pochádza z celku H A2, resp. až H B1. Malý dvojramenný čakán a torzo ďalšieho z Mikušoviec - Vršatského Podhradia sú súčasťou kolekcie kúpenej NHM vo Viedni. Patria rôznym časovým úsekom popolnicových polí. Rozmermi a zlou kvalitou odlevu sa hlásia k miniatúram, pred obdobím starších až stredných popolnicových polí (H A1 – H A2) neznámych (Novotná 2002, Abb. 3 a 4). Výroba uvedených napodobení sa aj podľa geografického rozšírenia hľadá na území lužickej kultúry.

6. Záver

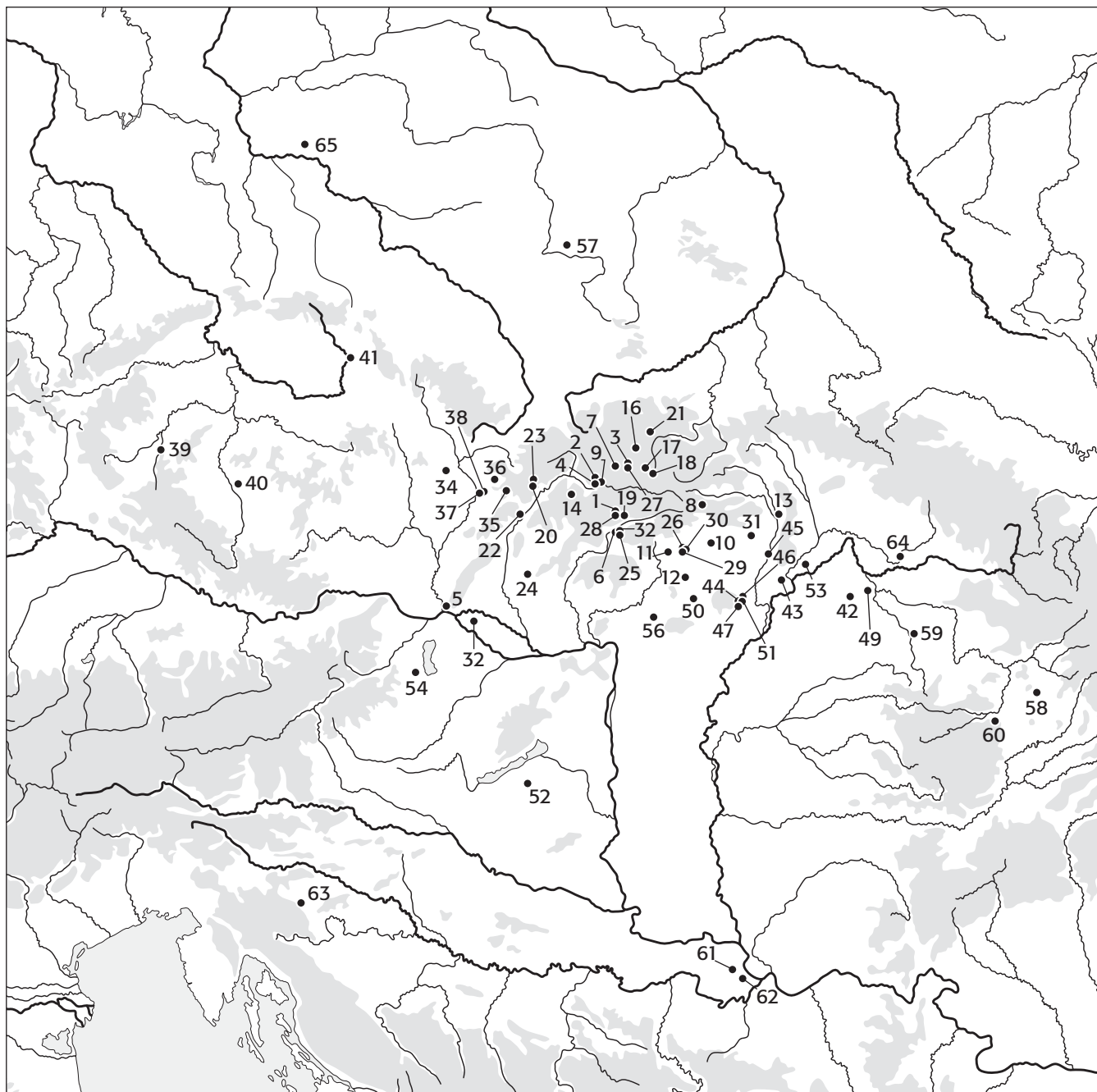
Sedem dvojramenných čakánov z katastra obce Belá-Dulice je tretím súborom zo Slovenska so spoločným výskytom zdobenej aj nezdobenej formy v pomere 6 : 1 v prospech nezdobených exemplárov. V známom depote z Rimavskej Soboty sú zastúpené v pomere 1 : 1, čo platí aj pre nález dvoch čakánov z Lazan. Exemplár z posledne menovaného náleziska sa blízkou výzdobou, ktorá pokrýva celú plochu ramien zhoduje s jediným zdobeným kusom z Belej-Dulíc. Ďalšie paralely ani mimo územia Slovenska nie sú nám známe. Obidva celky, zrejme výrobky pilinskej proveniencie sa našli mimo jej súvislého osídlenia. Sú ďalším svedectvom ich prieniku na cudzie odbytistia. Depot z Belej-Dulíc považujeme za sklad výrobcu, alebo obchodníka, ktorý z neznámych dôvodov náklad uložil. Otvoreným zostáva, či výzdoba a jej rozloženie na ramenách – voči ostatným exemplárom iná – znamená aj iného majstra či dielňu. Napriek pravdepodobnosti, overeniu chýba väčší počet dokladov ako aj systematický výskum sídliskového charakteru. Výnimkou je sídlisko aj s výrobným objektom objavenom v Radzovciach. Poskytol veľa svedectiev kovovýroby akými sú zvyšky pecí, dýzy, tégly a odlievacie formy, medzi ktorými nebola ani jedna na odlievanie čakánov (Furmánek 2010, 64–75). Poukazuje na zameranie výroby na isté typy artefaktov, čo sa odzrkadľuje aj v skladbe niektorých depotov. Samostatné datovanie depotu z Belej-Dulíc a dvoch čakánov z Lazan bez ďalších sprievodných nálezov sa opiera o typológiu a výrobnú techniku vlastnú čakanom obdobia B D, bez tohto, aby sme vedeli stanoviť jeho starší alebo mladší úsek. Sprievodné nálezy, resp. ich časť v depote z Rimavskej Soboty vrátane čakana, od nálezu z Belej-Dulíc

s odlišnou výzdobou, by ich posúvali skôr do záveru B D. Geografická rozloha nálezov a ich hustota je jedným z možných ukazovateľov pôvodu, ako to vidno na ich rozšírení v Karpatskej kotline s prevahou v západnej časti na území Slovenska. Nedostatky výroby povahy pri dolnom konci tuľajky známe z Belej-Dulíc sa objavujú na ďalších nálezoch, o. i. z Riečky. Nevylučujú vznik v jednej dielni. Súčasne vyznačujú smer pohybu a trasy, ktorými sa ako predmet obchodu dostávali ďaleko za hranice súvislého osídlenia pilinskej kultúry (ku komunikáciám v oblasti Slovenského stredohoria Sklenka — Zachar 2011). Územím osídlenom ľudom lužickej kultúry na Slovensku prechádzali diaľkové trasy spájajúce vzdialené oblasti východného Potisia a územia pilinskej kultúry až so severozápadom a severom Európy. Doterajšia situácia neumožňuje ešte tieto cesty bližšie vytýčiť. Úlohu v komunikácii, do ktorej bolo zapojené územie dnešného Poľska naznačuje doteraz výnimočný spoločný nález karpatskej (pilinskej) a severskej formy dvojramenného čakana. Kontakty s pilinskou kultúrou potvrdzuje aj najnovšie objavený depot z lokality Rzepedź v oblasti Sanoku so sekeromlatom s kotúčovitým tylom (Kotowicz — Trybala-Zawislak — Duda 2016). Zlomok miniatúry z Folkušovej zodpovedá nálezom z depotov H A1 až H A2. Z vrstvy preseknutéj zemnými prácami, z ktorej zlomok pochádza, nie sú ďalšie nálezy známe.

7. Súpis nálezísk dvojramenných čakánov

(obr. 8 a 9)

Súpis sa usiluje o podanie pokiaľ možno úplného zoznamu dvojramenných čakánov známych a dostupných z literatúry a múzeí doplnený o najnovšie objavy z územia Slovenska. Ostatné nálezy čakánov karpatskej proveniencie zo širokého územia strednej Európy a časti Balkánu s mnohými zbierkovými fondami a literatúrou nezaručujú a ani si nenárokuju úplnosť. Zoznam z územia Slovenska nadväzuje na predchádzajúce súpisy a doplnky M. Novotnej (Novotná 1959; 1970a; 1980b). Na začiatku bolo zachytených 17 nálezísk s 36 exemplármi. Z nich až 24 pripadlo na 8 hromadných nálezov. Najviac a to až 12 celých, resp. s rozličným stupňom poškodenia sa našlo v depote z Lubietovej. Zahrnuté boli aj nálezy známe len z opisu v staršej literatúre. V predložennom zozname doplnenom o nové prírastky akým je aj depot z Belej-Dulíc a fragment z Folkušovej sa počet známych nálezísk zvýšil na 31. Dva sú z bližšie neznámych miest. Spolu ide o 85 čakánov (veľké aj miniatúrne), čo proti pôvodnému stavu predstavuje výrazný nárast. Pritom do počtu zostali nezahrnuté nálezy z kopca Plešovice pri Blatnici, odkiaľ sa spomína až niekoľko desiatok dvojramenných čakánov. Najväčší počet pochádza zo 16 istých a troch pravdepodobných depotov. Najviac z jedného depotu pripadá na miniatúry z Nižnej na Orave: podľa A. Kavuljaka až 19 ks (Kavuljak 1940). Po náleze z Lubietovej tretí najväčší a zároveň čistý depot čakánov je z Belej, ktorý, ako výmenný obchodný artikel, vyšiel z jednej dielne. Iba 5 exemplárov je z rozrušených hrobov z dvoch pohrebísk. Zvyšok prevažne bez nálezových okolností možno považovať za ojedinelé nálezy. Opätovne sme sa pokúsili aj o objasnenie a spresnenie niestej lokalizácie alebo nálezových okol-

Obr. 9. Mapa rozšírenia dvojramenných čakanov karpatského typu v Európe (autor podkladov Mária Novotná, zhotovenie mapy Martin Furman). — **Abb. 9.** Karte der Verbreitung der Doppelarmknäufes des karpatenländischen Typs in Europa (Unterlagen Mária Novotná, Kartierung Martin Furman).

ností niektorých starších nálezov. Ide najmä o čakany vedené v starých inventároch MNM v Budapešti, alebo spomenuté v literatúre. Napriek ústretovosti a snahe Dr. J. G. Tarbaya z MNM v Budapešti, ktorému aj na tomto mieste opätovne srdečne ďakujeme, sa nepodarilo údaje spresniť, ale ani niektoré nálezy nájsť, resp. identifikovať. Súpis obsahuje najzákladnejšie údaje, ktoré sa týkajú lokality, druhu nálezu: ojedinelý nález, depot, hrob, typ dvojramenného čakanu: A – zdobený, AB – s presekávanými rebrami na tuľajke, B – nezdobený, C – s plastickou výzdobou, D – nedokonale odliate väčšie i menšie nezdobené kusy, E – miniatúry. Pri dávno známych nálezoch sú pri časti uvedené aj pôvodné práce, zväčša ľahšie dostupné a následne základná lite-

ratura s ďalšími odkazmi. Čísla lokalít uvedených v súpise korešpondujú s číslami nálezísk zobrazených na obr. 9.

7.1. Slovensko

1. Baďín, okr. Banská Bystrica. Súbor troch stredne veľkých čakanov nekvalitne odliatych (typ D). Liptovské múzeum Ružomberok. *Struhár 2009*, 53–54, obr. 2.

2. Belá-Dulice, okr. Martin. Depot 7 čakanov, z nich jeden typ A, ostatné typ AB a B. Etnografické múzeum SNM Martin (od júna 2018).

3. Bešeňová, okr. Ružomberok. Depot. Dva exempláre typu E. Liptovské múzeum Ružomberok. *Novotná 1980b*, 142.

4. Blatnica, okr. Martin. Typ B údajne z depotu (?). MNM Budapešt (i. č. 158/1876/2). *Gallus — Horváth 1939*, Taf. 22; *Novotná 1970a*, 63.

4a. Blatnica, okr. Martin. Poloha Plešovica. Podľa informácie medzi nálezmi získanými detektorom kovom sa nachádzal aj depot pozostávajúci z niekoľkých desiatok dvojramenných čakánov. *Veliačik 2004*, 58.

5. Bratislava (?). Typ C. MNM Budapešt. *Novotná 1970a*, 62.

6. Budča, okr. Zvolen. Blížišie neznámy typ dvojramenného čakana. *Balaša 1960*, 54.

7. Černová, mestská časť Ružomberka, okr. Ružomberok. Torzo čakana, typ D. SNM Martin. *Novotná 1970a*, 62–63.

8. Dobšiná, okr. Rožňava. Údajne depot. Čakan so stopami presekania rebier, typ AB. MNM Budapešt (i. č. 6. 1941. 2). Do múzea sa dostal spolu s masívnym kruhom z tyčinky s nepravou torziou s koncami roztepanými do plochy.

9. Folkušová, okr. Martin. Zlomok typu E. Dočasné uloženie: KPÚ Žilina.

10. Gemer, okr. Revúca. Ojedinelý nález, pôvodne vedený ako súčasť depotu (?). Typ A. Štátny kaštieľ Betliar. *Novotná 1968*, 41, 51, obr. 4.

11. Holiša, okr. Lučenec. Blížišišie neznámy typ dvojramenného čakana. *Novotná 1970a*, 63.

12. Hostice, okr. Rimavská Sobota. Depot. Typ A. *Novotná 1970b*, 97, Taf. II.

13. Košické Olšany, okr. Košice-okolie. Depot. Typ D. *Miroššayová 1998/99*, Abb. 11.

14. Lazany, okr. Prievidza. Depot dvoch čakánov, typ A a typ AB. Hornonitrianske múzeum Prievidza. *Novotná 1970a*, 62, Taf. 23: 395; 24: 403.

15. Liptov. Blížišišie neznáme nálezisko. Dvojramenný čakan. *Hampel 1886*, 77.

16. Liptovská Anna, okr. Liptovský Mikuláš. Poloha Na vrškoch. Torzo typu A. Liptovské múzeum Ružomberok. *Novotná 1970a*, 62, Taf. 23: 397.

17. Liptovský Ján, okr. Liptovský Mikuláš. Ojedinelý nález blížišišie neznámeho typu. Archeológiai Értesítő 1, 1881, 279.

18. Liptovská Ondrašová, časť mesta Liptovský Mikuláš, okr. Liptovský Mikuláš. Z porušených hrobov lužickej kultúry, typ D. *Kubinyi 1861*, 93, Tab. 10, 49–50; *Novotná 1970a*, 62, Taf. 23: 381–382 – s mylným údajom o datovaní pohrebiska.

19. Lubietová, okr. Banská Bystrica. Depot. Typ D. *Thomka 1898*, 379 n.

20. Luborča, časť mesta Nemšová, okr. Trenčín. Z pohrebiska lužickej kultúry. Typ B. *Veliačik 1983*, 41.

21. Nižná na Orave, okr. Tvrdošín. Depot uložený v hlinenej nádobe. Miniatury typu E, podľa Kavuljaka 19 poškodených exemplárov. SNM Martin a Oravské múzeum Oravský Podzámok. *Kavuljak 1940*, 46 n.; *Čaplovič 1957*, obr. 313; *Novotná 1970b*, 108–109, Taf. XVII.

22. Trenčianske Bohuslavice, okr. Nové Mesto nad Váhom. Depot. Typ E. SNM Martin. *Novotná 1970b*, 121, Taf. XIV – v strede.

23. Vršatské Podhradie, okr. Ilava. Depot (?). Celý a torzo ďalšej miniatury (typ E). NHM Wien. *Novotná 2002*, Abb. 3, 4 – pod lokalitou Púchov (?), blížišišie k lokalizácii *Novotná 2002*, 327–328.

24. Nitra, okr. Nitra. Neúplný čakan typ D. Hornonitrianske múzeum Prievidza. *Novotná 1970a*, 63, Taf. 24: 409.

25. Ostrá Lúka, okr. Zvolen. Dvojramenný čakan blížišišie neznámeho typu. *Balaša 1960*, 54–55.

26. Ožďany, okr. Rimavská Sobota. Depot. V obsahu 3 poškodené dvojramenné čakany typu B, výrobnými defektami na rozhraní s typom D. Gemerské múzeum Rimavská Sobota. *Kudláček 1952*, 28–29, Abb. 21–23.

27. Partizánska Lupča, okr. Liptovský Mikuláš. Depot, počas 2. svetovej vojny pomiešaný. Z neho neskôr identifikovaných 8 predmetov, o. i. čakan typu B. MNM Budapešt (i. č. 52.32.79).

Domboróczki 1994, 71 n., Abb. 1, 4. Pri kontrole a dopĺňovaní nálezov v MNM v Budapešti (2016) pod i. č. 52.32.66 sa nachádza ďalší dvojramenný čakan z Partizánskej Lupče, vedený ako súčasť depotu. Od prvého exemplára sa odlišuje väčším počtom prstencov (tri) pri spodnom konci tuľajky. Typ B.

28. Riečka, okr. Banská Bystrica. Ojedinelý nález. Typ B. *Sklenka — Zachar 2011*, 53–55, obr. 4.

29. Rimavská Sobota, okr. Rimavská Sobota. Depot. V obsahu aj dva dvojramenné čakany typu A a B. NHM Wien. *Novotná 1970a*, 62, Taf. 23: 391; 24: 407.

30. Veľký Blh, okr. Rimavská Sobota. Depot. V obsahu čakan typu A. MNM Budapešt. *Hampel 1886*, Taf. 94: 6. Ako ojedinelý nález – dar gymnázia z r. 1912 je vedený čakan typu A uložený v Gemerskom múzeu v Rimavskej Sobote (i. č. 2188). *Paulík 1965*, 68, obr. 5.

31. Zádiel, okr. Košice-okolie. Depot. Jeden celý – typ B a jeden zlomok dvojramenného čakana. VM Košice. *Gašaj 1994*, 28–29, s obr.

32. Zvolen, poloha Pustý hrad, okr. Zvolen. Depot (1946). Dva čakany typu B. Vlastivedné múzeum Zvolen. *Balaša 1946*, 90 nm.; *Novotná 1970a*, 63, Taf. 25: 413, 414.

33. Žitný ostrov. Blížišišie neznáme nálezisko. Dvojramenný čakan – typ D a miniatura – typ E. Tekovské múzeum Levice. *Novotná 1980b*, 134, obr. 2: 1ab, 2a.

7.2. Morava

34. Dobrochov, okr. Prostějov. Depot. Miniaturný dvojramenný čakan. *Salaš 2005*, 314, Tab. 102: 24.

35. Drslavice, okr. Uherské Hradiště. Depot. Torzo dvojramenného čakana, typ B. *Salaš 2005*, 338, Tab. 164: 259.

36. Hradiško, okr. Kroměříž. Depot. Dvojramenný čakan, typ D. *Salaš 2005*, 344, Tab. 175: 34.

37. Polešovice, okr. Uherské Hradiště. Depot. Dva neúplné dvojramenné čakany typ B, event. D. *Salaš 1997*, 34, Taf. 21: 533–534.

38. Uherské Hradiště – okolie, okr. Uherské Hradiště. Čakan typ B. *Stuchlík 1988*, 306, obr. 18: 4.

7.3. Čechy

39. Libákovice, časť Řenče, okr. Plzeň-jih. Ojedinelý nález. Čakan typu AB. *Čujanová-Jílková 1970*, 44, Abb. 25: 2.

40. Řepeč, okr. Tábor. Hrob, mohyla 12/1897. Čakan dobre zachovaný celý, typ AB. *Píť 1898*, 1–14, tab. 18; *Chvojka 2010*, 127, obr. 4, 5.

41. Kunětice, okr. Pardubice. Dvojramenný čakan, typ A. *Domečka 1900*, 583–584, s obr.

7.4. Maďarsko

42. Baktalórántháza, Kom. Szabolcs-Szatmár. Depot (?). Fragment – duté rameno čakana s plastikou vtáka. *Hampel 1886*, Taf. CLXXXII: 3 – ako „Kom. Szabolcs“; *Mozsolics 1973*, 119.

43. Bodrogheresztúr, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Deformovaný poškodený miniaturný čakan. *Hampel 1886*, Taf. XCV: 14.

44. Bükkaranyos-Földvár, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Depot z r. 1965. Dva dvojramenné čakany typ D. *Kemenczei 1984*, 115, Taf. XXVII: 12, 13; *Mozsolics 1985*, Taf. 3, 11–12.

45. Felsőöbolsza, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Depot. Čakan, typ B. *Kemenczei 1984*, 116, Taf. XLVI: 1.

46. Harsány, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Depot. Celý – typ B a zlomok ďalšieho čakana. *Kemenczei 1984*, 117, Taf. XLVIIa: 8–9.

47. Muhi, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Depot. Čakan typ B s chybou pri odlievani dolnej časti tuľajky. *Mozsolics 1973*, 157; *Kemenczei 1984*, 119, Taf. Ld: 3.

49. Ópályi, Kom. Szabolcs-Szatmár. Depot. Čakan, typ AB, *Mozsolics 1973*, 164–165, Taf. 16: 6.

50. Pétervására, Kom. Heves. Depot. Čakan, typ B. *Kemenczel* 1984, 119, Taf. LIIb: 3 – len pravdepodobne z depotu. *Mozsolics* 1985, 175 – ako z depotu II.

51. Sajóvamos, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Depot. Dva čakany, typ B. *Mozsolics* 1973, 175, Taf. 13: 6, 7.

52. Szentgáloskér, Kom. Somogy. Depot. Čakan s čiastočne odlomenými ramenami, typ B. *Mozsolics* 1985, 194–195, Taf. 115: 1.

53. Viss, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Depot III. Čakan, typ AB. *Mozsolics* 1985, 214–215, Taf. 14: 8.

54. Felsőszentlászló (?), Kom. Sopron. S odvolaním na K. Miskeho (AĚ XIX, 1899, 61, Abb. 27) dvojramenný čakan má byť súčasťou mladšieho celku. *Mozsolics* 1973, 24.

55. Kraszna – riečište v bližšie neznámom úseku. *Mozsolics* 1973, 24.

56. Csítár, Kom. Nógrád. Depot. V ňom dva malé dvojramenné čakany, obidva zle odliate, na jednom odlomené rameno. *Mozsolics* 1985, 19, 109.

7.5. Poľsko

57. Niechmirów, wojw. Sierdzkie. Depot. V ňom aj dva neúplné čakany, len jeden karpatského typu A. *Gedl* 1992, 75, Taf. 24, 227.

65. Sulechów, wojw. Luburske. Zmienka o náleze čakanu. *Gedl* 1975, 56.

7.6. Rumunsko

58. Dîpşa, Sedmohradsko. Depot. Torzo s časťou tuľajky. *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 92, obr. 140: 9.

59. Domanești, Sedmohradsko. Depot I. Poškodené čakany, typ AB, B, s čiastočne odlomenými ramenami, ktoré sú duté. *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 57–58, obr. 44.

60. Uioara de Sus, Sedmohradsko. Depot. Čakan, typ D. *Petrescu-Dîmbovița* 1977, 114–116, Pl. 246: 18.

7.7. Srbsko

61. Šimanovci, Srijem. Depot. Dva fragmenty čakanu, typ B. *Popović* 1975, 43–52, T. 42: 6.

62. Pečinci, Srijem. Depot. Torzo čakanu. *Popović* 1996, 271, Karte 4, T. II: 9.

7.8. Slovinsko

63. Jurka Vas. Depot. Torzo čakanu, typ B. *Gabrovec* 1983, 77, T. VI: 2.

7.9. Ukrajina

64. Zatišnoe (Zatyšne), **Beregovo**, Zakarpacie. Depot. Zlomok hornej časti tuľajky. *Kobaľ* 2000, 100, Taf. 41A: 35.

Zusammenfassung

Das zufällig entdeckte Depot (2014) am Hang eines Seitenarms von Belianska dolina (Belá-Tal) im Katastergebiet der Gemeinde Belá lag flach versenkt unter Steinen. Es besteht aus sieben Doppelarmknäufen, von denen nur einer verzierte Arme hat. Die gleichen Herstellungsfehler zeugen von der Entstehung in einer Werkstatt – auch nach der ungleichen Profilierung der Tülle – jede war in einer anderen Form gegossen worden. Obwohl sie unterschiedlich groß sind, bestehen nur minimale Gewichtsunterschiede. Bei kei-

nem der sieben Stücke (mit Ausnahme einer Beschädigung, die schon beim Gießen entstanden war) gibt es Gebrauchsspuren.

Es ist der dritte Satz mit gemeinsamem Vorkommen verzierter und unverzierter Formen im Verhältnis von 6 : 1 zu Gunsten der unverzierten Exemplare. Im Depot aus Rimavská Sobota sind sie im Verhältnis 1 : 1 vertreten, was auch für den Fund von zwei Doppelarmknäufen aus Lazany gilt. Einige verzierte Stücke stammen aus Einzelfunden. Außerhalb der Slowakei (mit Ausnahme eines Doppelarmknäufes aus Niechmirów in Polen und Kuněťice in Böhmen) kommt eine Verzierung auf karpatischen Formen nicht vor, bzw. ist den Autoren nicht bekannt.

Die Depots aus Belá, Lazany und der Einzelfund aus Liptovská Anna – alle mit Verzierung auf der ganzen Armlänge – waren auf dem Gebiet der Lausitzer Kultur gefunden worden. Dies muss nicht bedeuten, dass sie im dortigen Umfeld auch hergestellt wurden. Das Depot aus Belá wird von den Autoren als Lager des Herstellers oder eines Händlers betrachtet. Den Fund datieren sie in die zweite Hälfte der Bz D.

Die anfängliche Herstellung der karpatischen Doppelarmknäufe, die die Autoren – einschließlich des Depots aus Velký Blh – in die erste Hälfte der Bz D datieren, liegt im Piliner metallurgischen Herstellungskreis auf slowakischem Gebiet und in angrenzendem Teil Ungarns. Die Funde überschreiten nicht nur einmal die Grenzen der Ökumene, besonders in die nördliche oder nordwestliche Nachbarschaft. Die steigende Anzahl der Funde aus der Mittelslowakei, zu denen auch das Depot aus Belá-Dulice und die Informationen über eine Menge der Doppelarmknäufe vom Berg Plešovice gehören, führt zur Überlegung über die Metallherstellungstätigkeit der „Piliner Einwanderer“ auf fremdem Boden.

Die jüngeren (Ha A1 – Ha A2) unvollständig hergestellten Exemplare gestatten die Annahme, dass sie von heimischen Meistern aus der Lausitzer Kultur bis dahin ohne ausreichende Erfahrung gemacht wurden. In der erwähnten Region ist am wahrscheinlichsten die Herstellung von Miniatur-Nachahmungen, die als Votivgegenstände betrachtet werden (Ha A1 – Ha A2).

Bei der (bisher erfolglosen) Suche nach dem Prototyp führt eine der Möglichkeiten zu den Nackenscheibenäxten. Dies wird von der längeren profilierten Tülle und dem Aussehen des Arms mit Schneide besonders beim Typ E (bzw. die Varianten Ef nach *Mozsolics*) angedeutet. Auf jeden Fall setzte ihre Entstehung einen kreativen Urheber voraus, wie das auch an der Zusammensetzung der symbolischen Waffen aus Velký Blh zu sehen ist. Die Gegend in der näheren Umgebung des Fundorts in Belá (und neuerdings auch der Fund einer Miniatur eines Doppelarmknäufes aus Folkušová /2016/) ist reich an archäologische Fundstellen, von denen einige in die Urnenfelderzeit gehören.

Durch den Reichtum seines Bronzedepts ragt die Burganlage auf dem Berg Plešovice in Blatnica (684 m ü. M.) hervor. Bei der Untersuchung wurden natürliche und künstliche Terrassen und ein Wall gefunden. Die Burganlage liegt nicht ganze 10 km südlich von Belá. Gruppen illegaler „Sucher“ mit Detektoren haben angeblich mehr als 40 Hortfunde gefunden. Einige davon konnten auf Grund der Informationen im Gelände lokalisiert werden (*Veličák* 2004). Einer davon ist ein angeblich aus mehreren dutzenden Doppelarmknäufen bestehendes Depot.

Eine eigenständige Gruppe stellen die wenigen territorial verstreuten nordischen Doppelarmknäufe, auch typologisch durch einige Merkmale von den karpatischen unterschiedlich, dar. Für eine Antwort darauf, ob ihr Vorbild die Funde aus dem Westen des Karpatenbeckens waren, oder ob sie unabhängig von ihnen entstanden sind, fehlen überzeugende Beweise. Den bisher einzigen gemeinsamen Fund beider Typen stellt das Depot aus Niechmirów in Polen, datiert an den Beginn der III. Bronzezeit, bzw. Bz D, dar.

Der Beitrag widmet sich der Typologie, der Funktion entsprechender Benennung und der Datierung der Doppelarmknäufe karpatischer Herkunft. Sie werden als symbolische Waffen von den Autoren am ehesten als Abzeichen der militärischen Position und Attribut der Stellung eines Einzelwesens oder einer Gruppe von Krieger betrachtet. Eine andere Bedeutung wird den jüngsten (Ha A1 – Ha A2, mit Ausklang in Ha B1), mit Votivgaben assoziierten, Miniatur-Nachahmungen zugeschrieben. Die meisten Doppelarmknäufe aus der Slowakei stammen aus Depots. We-

sentlich weniger fallen auf Einzelfunde und Funde aus gestörten Gräbern, zu.

Die ältesten Exemplare, ursprünglich in den Forró/Veľký Blh-Horizont (Bz C2) datiert, gehören nach den Begleitfunden in einigen Komplexen (z. B. aus Veľký Blh, Ožďany, Zvolen) in die Bz D.

Die Doppelarmknäufe aus Belá stehen an der Grenze zwischen den Qualitätsarbeiten der Piliner Meister und den weniger vollkommen gegossenen Erzeugnissen, die eine Entstehung in einem sekundären Zentrum nicht ausschließen. Im Gebiet der Lausitzer Kultur kam es zur lokalen Produktion höchstwahrscheinlich am Ende der Bz D, bzw. am Anfang der Ha A1. Im Fall der wahrscheinlich im Bereich der Lausitzer Kultur hergestellten Doppelarmknäufe handelt es sich vor allem um unvollkommene Produkte, bis hin zum Fehlgussstück (Lubietová), der als Werkstattabfall betrachtet wird. Dazu werden auch die Miniaturen aus den Depots der Ha A1 bis Ha A2 gezählt.

Deutsch von Bettina Židková,
Revision von Mária Novotná

Archiválie a správy

Archív SNM 1942:

Archív SNM – pobočka SNM – Múzea v Martine. Inventárny denník 1942, č. 278/42 a 279/42, s. 42.

Archív SNM 1943:

Archív SNM – pobočka SNM – Múzea v Martine. Inventárny denník 1943, č. 2/43, 87/43, s. 1, 13.

Horňák, M. — Zachar, J. — Krištoľová, V. 2011:

Belá-Dulice, NKP Dulický hrádok. Výskum na vedecké a dokumentačné účely. Výsk. správa T 498. KPÚ Žilina. Žilina.

Zachar, J. 2004a:

Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky – Hrádok Dulický. Žilina. Interný materiál. KPÚ Žilina.

Zachar, J. 2004b:

Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky – Hradište, č. ÚZPF 2208. Žilina. Interný materiál. KPÚ Žilina.

Literatúra

Balaša, G. 1946:

Nález bronzového pokladu na Pustom hrade. Časopis MSS XXXVI–VII, 90–95.

Balaša, G. 1960:

Praveké osídlenie stredného Slovenska. Banská Bystrica.

Blajer, W. 1999:

Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach Polskich. Kraków.

Blajer, W. 2001:

Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach Polskich. Kraków.

Brunn, W. A. von 1968:

Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Berlin.

Čaplovič, P. 1957:

Hromadný nález z Nižnej. Archeologické rozhledy 9, 775–777, obr. 313.

Čujanová-Jílková, E. 1970:

Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen. Archeologické studijní materiály 8. Praha.

Dergačev, V. 2002:

Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien. PBF XX, 9. Stuttgart.

Domboróczki, L. 1994:

A Némethlipcsei (Partizánska Ľupča) bronzlelet. Folia Arch. XLIII, 71–78.

Domečka, V. 1900:

Dvouramenný bronzový mlat. Památky archeologické 19, 583–584.

Eisner, J. 1933:

Slovensko v pravěku. Bratislava.

Furmánek, V. 1980:

Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI, 3. München.

Furmánek, V. 2010:

Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Nitra.

Furmánek, V. 2015:

Kultúry popolnicových polí. Kov. In: Furmánek, V. /zostav./: Staré Slovensko 4. Doba bronzová, 223–248.

Furmánek, V. — Kuka, P. 1973:

Bronzový depot piliňské kultúry ze Zvolena. Archeologické rozhledy 25, 603–614, 667–668.

Furmánek, V. — Mitáš, V. — Budaváry, V. 2016:

Radzovce in der Zeit der Urnenfelderkulturen. Katalog des Gräberfeldes. Nitra.

Furmánek, V. — Novotná, M. 2006:

Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII, 6. Stuttgart.

Gabrovec, S. 1983:

Bronzano doba. In: Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Sarajevo.

Gallus, S. — Horváth, T. 1939:

Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Budapest.

Gašaj, D. 1994:

Zádielský poklad. In: Pamiatky a múzeá 4. Doba bronzová na Slovensku, 28–29.

Gedl, M. 1975:

Kultura przedłużicka. Wrocław – Kraków – Gdańsk.

Gedl, M. 1992:

Die Vorlausitzer Kultur. PBF XXI, 2. Stuttgart.

Hachmann, R. 1957:

Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen. Hamburg.

Hampel, J. 1886:

A bronzkor emlékei Magyarhonban I. Budapest.

Horňák, M. 2015:

Hradiská lužickej a púchovskej kultúry v Turci. In: Hradiská. Svedkovia dávnych čias. Zborník príspevkov o hradiskách a ich obyvateľoch. Dolná Maríková, 35–46.

Chvojka, O. 2010:

Postavení jižních Čech v rámci střeoevropských kultur popelnicových polí. In: Furmánek, V. — Miroššayová, E. /ed./: Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra, 117–138.

Kavuljak, A. 1940:

Bronzový nález v Nižnej n. Oravou. Časopis MSS (Muzeálnej slovenskej spoločnosti) XXXI, 46–78.

Kemenczei, T. 1984:

Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest.

Kemenczei, T. 1991:

Die Schwerter in Ungarn II (Vollgriffschwerter). PBF IV, 18. Stuttgart.

Kersten, K. 1958:

Die Funde der älteren Bronzezeit in Pommern. Hamburg.

Kobaľ, J. V. 2000:

Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX, 4. Stuttgart.

Kotowicz, P. N. — Trybala-Zawiślak, K. — Duda, M. 2016:

The bronze hoard of the Piliny Culture from Rzepedź in south-eastern Poland. AA Carpathica LI, 83–101.

Kovács, T. 1995:

Auf Mitteleuropa weisende Beziehungen einiger Waffenfunde aus dem östlichen Karpatenbecken. In: Hänsel, B. /Hrsg./: Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa. München – Berlin.

Kubinyi, F. 1861:

Magyarországban talált kö- és bronzkori régiségek. Archaeol. Közlem. 2, 81–113.

Kudláček, J. 1952:

Bronzový poklad z Oždian. Archeologické rozhledy 4, 28–39, obr. 21–23.

Mádl, J. 1927:

Hromadný nálež bronzů v Liborči u Nemšové. Obzor prehistorický V–VI, 73.

Martin, J. 2009:

Die Bronzegefäße in Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg, Berlin, Sachsen-Anhalt, Thüringer und Sachsen. PBF II, 16. Stuttgart.

Mayer, E. F. 1977:

Die Äxte und Beile in Österreich. PBF IX, 9. München.

Miroššayová, E. 1998/99:

Der Hortfund von Košické Olšany, Slowakei. In: Archäologie Österreichs. Sonderausgabe 9/10, 122–129.

Mozsolics, A. 1973:

Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest.

Mozsolics, A. 1985:

Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest.

Novotná, M. 1959:

Dvojramenné čakany na Slovensku a problém ich datovania. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historia X, 115–140.

Novotná, M. 1968:

Praveké a ranohistorické pamiatky v Štátnom kaštieli v Betliari. Musaica VIII, 37–57, tab. XVII–XXXII.

Novotná, M. 1970a:

Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX, 3. München.

Novotná, M. 1970b:

Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit Bratislava.

Novotná, M. 1980a:

Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII, 6. München.

Novotná, M. 1980b:

Neznáme bronzы zo Žitného ostrova. Archeologické rozhledy 32, 134–145.

Novotná, M. 1991:

Die Bronzegefäße in der Slowakei. PBF II, 11. Stuttgart.

Novotná, M. 1996:

Ein weiterer Hortfund aus der Gemeinde Gemer. In: Kovács, T.: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Budapest, 163–173.

Novotná, M. 1997:

Bemerkungen zum Hortfund aus Veľký Blh. In: Lazić, M. /ed./: Antidoron Dragoslavo Srejić completis LXV annis ab amicis collegis discipulis oblatum. Beograd, 265–270.

Novotná, M. 2000:

Nový typ súčastí konského postroja na Slovensku. In: Čech, P. — Dobeš, M. /ed./: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most, 181–185.

Novotná, M. 2002:

Ein Bronzesatz aus dem mittleren Waagtalgebiet in der Slowakei. Budapest régiségei XXXVI, 327–339.

Novotná, M. 2014:

Die Vollgriffschwerter in der Slowakei. PBF IV, 18. Stuttgart.

Novotná, M. — Kvietok, M. 2015:

Nové hromadné nálezy z doby bronzovej z Moštenice. Slovenská archeológia 63, 209–237.

Patay, P. 1967:

Egy miniatűr bronz diadéma. Archeologiai Értesítő 94, 53–58.

Paulík, J. 1965:

Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivnom múzeu v Rimavskej Sobote. In: Študijné zvesti AÚ SAV 15, 33–85, Tab. I–XXI.

Petrescu-Dîmbovița, M. 1977:

Depozitele de bronzuri din România. București: Editura Academiei Române.

Petrovský-Šichman, A. 1965:

Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej. In: Vlastivedný zborník Považia 6. Martin, 53–129.

Pieta, K. 2014:

Hradiská vo Folkušovej-Necpaloch a Blatnici. Slovenská archeológia LXII, 125–165.

Píč, J. L. 1898:

Mohyly Bechyňské II. Památky archeologické 18, 1–14.

Popović, B. 1975:

Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I. Beograd.

Popović, B. 1996:

Älteste und jüngste Elemente der Hortfunde aus der späten Bronzezeit in Srem. In: Tasić, N. /ed./: The Yugoslav Danube basin and the neighbouring regions in the 2nd millennium B. C. Belgrade – Vršac.

Říthovský, J. 1992:

Die Äxte, Beile, Meissel und Hämmer in Mähren. PBF IX, 17. Stuttgart.

Salaš, M. 1997:

Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice. Brno.

Salaš, M. 2000:

Nördliche und nordwestliche Einflüsse in mittel- und jungbronzezeitlichen Hortfunden in Mähren. In: Pravěk NŘ 10, 379–393.

Salaš, M. 2005:

Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I–II. Brno.

Seger, H. 1936:

Schlesische Hortfunde aus der Bronze und frühen Eisenzeit. Altschlesien 6, 85–182.

Schwenzer, S. 1997:

„Wanderer kommst Du nach Spa...“. Der Opferplatz von Berlin-Spandau. Ein Heiligtum für Krieger, Händler und Reisende. In: Hänsel, A. — Hänsel, B.: Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Bestandskataloge Band 4. Berlin, 61–66.

Sklenka, V. — Zachar, T. 2011:

Bronzový dvojramenný sekeromlat pilinskej proveniencie z obce Riečka (okr. Banská Bystrica). Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity LX, Řada archeologická (M), č. 16, 53–75.

Struhár, V. 2009:

Ojedinelé nálezy bronzovej industrie zo stredného Slovenska. Zborník SNM CIII, Archeológia 19, 53–64.

Sprockhoff, E. 1931:

Die germanischen Griffzungenschwerter. Berlin – Leipzig.

Stuchlík, S. 1988:

Bronzové sekeromlaty na Moravě. *Památky archeologické* 79, 269–328.

Thomka, G. 1898:

Libetbányai bronzélelet. *Archaeologiai Értesítő* XVIII, 379–380.

Veliačik, L. 1983:

Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra.

Veliačik, L. 2004:

Nové poznatky ku štruktúre hradísk lužickej kultúry na severnom Slovensku. In: *Študijné zvesti AÚ SAV* 36. Nitra, 57–74.

Wüstemann, H. 2004:

Die Schwerter in Ostdeutschland. PBF IV, 15. Stuttgart.

Prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava;
e-mail: novotna.mar@gmail.com

Mgr. Martin Furman, Ph.D., Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánske námestie 19, SK-010 01 Žilina;
e-mail: martin.furman.za@gmail.com